

TussenRuimte

MISSIONAIR • INTERCULTUREEL • VERBINDEND

23 M

1. G
kelu
Dan
Yesu
satu
buk
buk
tap

AKANG MANIS

7. Akang man
Katong man
Toki tifa der
Refrain: Kat
Kat

8. Ayo basodan
Katong bade
Toki tolong-to

9. Ayo loko leng
Katong somba
Toki totobuang

70 JAAR

MOLUKSE KERK

IN NEDERLAND

Nieuw verschenen bij KokBoekencentrum

De verzamelde essays, toespraken en columns van de rabbijn tonen met opvallende samenhang de ontwikkelende kracht van zijn religieuze en filosofische ideeën. Sacks reflecteert op grote thema's als macht, antisemitisme, liefde, gebed en vrijheid. Deze woorden van wijsheid en geloof laten de tijdloze relevantie van Sacks' lessen zien.

Paperback | 352 pag. | € 29,99

Wat gebeurde er met Adam en Eva toen ze uit het paradijs waren verdreven? Hoe verleidde Potifars vrouw Jozef? Vragen als deze, waar de Bijbel nauwelijks op ingaat, krijgen een antwoord in boeken die Joden schreven rond het begin van onze jaartelling. Daniël De Waele onthult die vergeten rijkdom van deze Joodse geschriften uit de oudheid.

Gebonden | 320 pag. | € 24,99

Een boeiende introductie op de samenhang van theologie en cultuur in de afgelopen twee eeuwen. Het verhaal van de moderne theologie is het verhaal van mensen die tasten naar God. Tegen de stroom in of juist met de stroom mee van alle moderne en postmoderne ontwikkelingen probeerden theologen verhelderend te spreken over God en geloof.

Gebonden | 352 pag. | € 27,99

Bestel snel en eenvoudig via
www.kokboekencentrum.nl
en de boekhandel

KokBoekencentrum
UITGEVERS | UTRECHT

3 Redactioneel

15 Column

24 In beeld

35 Was getekend

44 In beeld

46 Column

48 In beeld

58 Beeldmeditatie

60 Impressies

61 Kunst & cultuur
- *Film*

62 Agenda

64 Vooruitblik

4 IN VOGELVLUCHT 70 jaar *Geredja Indjili Maluku* in Nederland

PORTRET | Trientje Solisa

De Molukse Evangelische Kerk als rode draad in mijn leven

6

10 ONDERZOEK | Polly Pattykaihatu 70 jaar *Geredja Indjili Maluku* in het perspectief van de Molukse geloofshouding

IN GESPREK | Otto Ruff – Sjaak van 't Kruis

Samen spreken over verzoening

— Samenwerken en elkaar vinden

'in den vreemde'

— De *Geredja Indjili Maluku* als oecumenische

partner in het Nederlandse kerkelijke landschap

14

26 PORTRET | Jeanny Vreeswijk-Manusiwa *Lain lihat lain – zorgzaam naar elkaar omkijken*

ANTITHESE | Eddy Van Der Borghet en Jacob Meiring

Geen genoeg nemen met 'gemakkelijke' verzoening

Wat zou Desmond Tutu gezegd hebben in Karlsruhe?

29

36 MENSEN IN BEELD | Gina Pesulima – Judith Molle — Ben jij een kleindochter van de dominee? — Drie generaties geloven: 'Heb lief, kijk naar elkaar om!'

PERSPECTIEF | Verry Patty

GIM-Synodevoorzitter ds. Otto Matulesy:

'Wonderen gebeuren nog steeds in de kerk'

50

TussenRuimte
missionair • intercultureel • verbindend

15e jaargang | nummer 3 | oktober 2022
ISSN 0165-988X

TussenRuimte is een kwartaaltijdschrift voor missionaire en interculturele theologie dat verschillende christelijke stromingen verbindt en samengesteld wordt door een Nederlands-Belgische redactie.

TussenRuimte doet verslag van missionaire initiatieven, in woord en daad, lokaal en wereldwijd. Het tijdschrift wil vanuit het christelijk geloof inspireren en reflecteren op religies en culturen, met de bedoeling steeds opnieuw een proces van verstaan op gang te brengen. Zo kan ruimte ontstaan voor de betekenis van het evangelie in onze tijd.

TussenRuimte is een uitgave van de Nederlandse Zendingsraad (NZR) in samenwerking met MissieNederland, Prisma, de Verenigde Protestantse Kerk in België en Uitgeverij KokBoekencentrum in Utrecht.

© 2022 Uitgeverij KokBoekencentrum en de redactie van TussenRuimte

Overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Omslagillustratie

In een oogopslag zien wij hier de ontwikkeling binnen de Molukse Evangelische Kerk in Nederland in de afgelopen zeventig jaar. Stap voor stap is en wordt afstand genomen van de koloniale kerk. Op het liturgisch centrum zien we naast het doopvont en het avondmaals-gerei ook trommels (tifa) en op het rode kanselkleed wordt de zending van de kerk afgebeeld door een voorchristelijke symbool. De predikant roept in een traditioneel geweven sjaal (kain tenun) God aan. Op de achtergrond staat een kruis, dat gemaakt is van roerspanen van een prauw. Net zoals de prauw de Molukse mensen in de archipel bijeen brengt verbindt Christus mensen. Er wordt volop gezongen in de eigen taal,

Redactie

Tom Boesten, Praxedis Bouwman, Rob van Essen, Jaap Haasnoot, Renate Japenga, Petra Laagland Winder, Verry Patty, Carry Rietveld, Peter-Ben Smit, Jan van 't Spijker, Alexander Villamil Morea-van Berkum

Eindredactie

Marieke van der Giessen-van Velzen | Redactie.AMG

Redactieadres

TussenRuimte Nederlandse Zendingsraad
Joseph Haydnlaan 2A, 3533 AE Utrecht
T (0343) 745 245
E tussenruimte@zendingsraad.nl
W zendingsraad.nl/tussenruimte

Foto's en illustraties

De foto's in TussenRuimte 2022/3 komen van: Ludia Huizer-Wattimury, Maureen Mumu, Ferry Pattipeilohy, Gina Pesulima, Otto Tatipikalawan, Jeanny Vreeswijk-Manusiwa. Historische beelden komen van kampwesterbork.nl/geschiedenis, museum-maluku.nl, rijnmond.nl/nieuws en indischebuurten.nl

Basis-layout

Peter Slager | Garage bno

Abonnementenadministratie

VBK | media, abonnementen
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
T 088 – 700 2780 (09.00-12.00)
E tussenruimte@kokboekencentrum.nl

Abonnementen per 1 januari 2022

Los nummer: € 13,75
Jaarabonnement: € 49,00
(bij betaling via automatische incasso)
Buitenland: € 66,00
Proefabonnement: 2 nummers € 18,00
Introductieabonnement (25% korting): € 36,25
(bij betaling via automatische incasso)
Studentenabonnement: € 31,00
Het abonnementsjaar loopt van januari tot en met december. Abonnementen worden stilzwijgend verlengd, tenzij minimaal drie maanden voor het einde van de abonnementsperiode schriftelijk is opgezegd. Adreswijzigingen graag drie weken voor de ingangsdatum schriftelijk doorgeven.

Deze uitgave is gedrukt op papier van verantwoorde herkomst.

het Maleis. Daarnaast is er een herwaardering van voorchristelijke symbolen en de Molukse identiteit.

70 jaar Molukse Evangelische Kerk in Nederland

In dit nummer staat het 70-jarig bestaan van de *Geredja Indjili Maluku* (GIM), de Molukse Evangelische Kerk, centraal. Dit kerkgenootschap werd onder Molukkers in Nederland opgericht op 25 november 1952, ver weg van de Molukse eilanden, hun land van herkomst.

De beladen vestigingsgeschiedenis van Molukkers in Nederland kan onmogelijk in één overzichtskolom (zie blz. 4-5) samengevat worden. Met dit speciale themanummer willen wij de lezer gidsen en meevoeren langs de strijd van de GIM om kerk te zijn in Nederland.

Om een goede impressie van de ontwikkeling van het kerkelijk leven binnen de Molukse Evangelische Kerk te geven maken we ook gebruik van de digitale ruimte op de website van de Nederlandse Zendingsraad: <https://zendingsraad.nl/publicaties/tussenruimte/> Daar vindt u meer (achtergrond)informatie over de GIM in de vorm van YouTube-filmpjes en artikelen. Ook kunt u daar het volledige artikel ‘70 jaar GIM in het perspectief van de Molukse geloofshouding *supu-no’o’e-repe*’ van theoloog *pendeta* Polly Pattikayhatu lezen, waarvan in dit nummer een leeswijzer opgenomen staat (zie blz. 10-11).

We zijn dankbaar voor de bijdragen in dit nummer van mensen die, als gemeenteleden of vanuit hun professionele betrokkenheid, de betekenis van de Molukse Evangelische Kerk in hun bestaan hebben verwoord. Bijzonder zijn de twee verhalen, waarin de doorwerking van de GIM in drie generaties wordt vertolkt door twee vertegenwoordigers vanuit de families. Het ene verhaal speelt zich af bij de familie van een gewezen militair, het andere begint bij het huisgezin van een predikant.

En hoe heeft de GIM zich gemanifesteerd op het gebied van oecumene? Ds. Matulesy, synodevoorzitter van de GIM, ziet wonderen gebeuren. Op de weg naar verzoening en vergeving in de wereld hebben wij geestelijke leiders als Desmond Tutu nodig.

Het getal 70 verwijst naar spiritualiteit, rust, contemplatie, gevoeligheid en mystiek. Moge de GIM op weg naar haar eeuwfeest aan discipelschap en sympathie winnen.

70 jaar Geredja Indjili Maluku in Nederland

De *Geredja Indjili Maluku* (GIM) is als Molukse kerk in Nederland opgericht op 25 november 1952. Het is het historisch gevolg van de dekolonisatie van Nederlands-Indië en de proclamatie van de *Republik Maluku Selatan*, Republiek van de Zuid-Molukken, op 25 april 1950.

Door de ontstane politieke situatie na de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie was een demobilisatie van Molukse KNIL-militairen op de Molukken onmogelijk. Zij konden niet meestrijden in de oorlog tegen de Indonesische strijdkrachten. In het voorjaar van 1951 kwamen uiteindelijk de bijna 4.000 Molukse militairen met hun familieleden – in totaal ongeveer 12.500 mensen – in Nederland aan. De toevlucht zou tijdelijk van aard zijn, maar is uitgemond in een permanent verblijf. Bij aankomst in de havens van Rotterdam en Amsterdam kregen ze hun ontslag aangezegd, waarna zij in aparte kampen en woonoorden werden gehuisvest.

De *Gereja Protestan Maluku* (GPM), de Protestantse Kerk op de Molukken, distantieerde zich van het ideaal van de Molukse bevolkingsgroep in Nederland, die bleef strijden voor een bestaan in vrijheid en onafhankelijkheid. Dat zette de met de Molukse militairen en hun gezinnen meegerisde legerpredikanten aan om een eigen kerkgenootschap op te richten. Daarbij maakten zij gebruik van de traditie van de Indische Kerk. De GIM heeft een presbyteriaans-

synodale structuur met vier classes en 59 gemeenten in Nederland.

In het overzicht op de volgende bladzijde van de zeven decennia van het bestaan van de Geredja Indjili Maluku zien wij de spanning en ontwikkelingen, die het verblijf heeft opgeroepen binnen de Molukse (kerk)gemeenschap.

In de kerk las men uit de Maleise Bijbel. Ook gebruikte men diverse zangbundels, met gezangen die uit het Nederlands waren vertaald. De geloofsleer van de GIM was gestoeld

GIM	<i>Geredja Indjili Maluku</i>
– Molukse Evangelische Kerk in Nederland, in 1952 opgericht	
GPM	<i>Gereja Protestan Maluku</i>
– Molukse Protestantse Kerk, opgericht in 1935 op Ambon	
KNIL	<i>Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger</i>
– het Nederlandse koloniale leger in Nederlands-Indië, van 1814-1950	
RMS	<i>Republik Maluku Selatan</i>
– Republiek der Zuid-Molukken (in ballingschap), in 1950 uitgeroepen op Ambon	

			
Decennium	Kerkbeeld	Sleutelwoord	Etniciteit
1951-1960	Gelovende kerk	Exclusiviteit	Isolatie
1961-1970	Belijdende wijkkerk	Verzuiling	In de wacht
1971-1980	Zoekende kerk	Vragen rondom identiteit	Nieuwe oriëntatie
1981-1990	Strijdende kerk	Verkleuring	Verrijking
1991-2000	Open kerk	Cultuur en Evangelie	Innovatie
2001-2010	Kerk van de toekomst	Verstoringen	Visie
2011-2020	Missionaire kerk	Intra- en interreligieuze contacten	Thuiskomst
2021-nu	Molukse kerk in Nederland	Inclusiviteit	Respect en solidariteit – <i>Ale rasa Beta rasa</i>

op de Nederlandse calvinistische traditie. De liturgie van de zondagse diensten en de Molukse rituelen hebben in afgelopen decennia voor veel geestelijke steun gezorgd.

De kerk werd in de afgelopen zeventig jaar een vrijplaats, waar op basis van geloof en cultuur de weg naar verzoening en vergeving werd gezocht. De relatie met de Nederlandse overheid werd hier ook door getekend. Door de tijd heen heeft de GIM geleerd om het verblijf in Nederland te omarmen. Zij is van ver gekomen en heeft zich verzoend met de lotsbestemming van het Molukse volk in Nederland. — *Verry Patty*

Lees meer op: <https://zendingsraad.nl/publicaties/tussenruimte/>

U vindt daar ook filmpjes en impressies via het NZR-YouTube-kanaal.

26 november 70e verjaardag Molukse Evangelische Kerk in Nederland

De landelijke viering van het 70-jarig bestaan van de Geredja Indjili Maluku, de Molukse Evangelische Kerk in Nederland vindt plaats op zaterdag 26 november in de Bethelkerk in Drachten. Met dank aan de Allerhoogste God wordt terug- en vooruitgeblikt met als thema: 'Het EVANGELIE verbindt Kerk en Maluku'. Om 11.00 uur begint de Dankdienst, waarin koren, gospelgroepen en blaasorkest van verschillende generaties God danken en Zijn Naam loven en prijzen. Er is een feestmaaltijd, aandacht voor het delen van verhalen en ervaringen, momenten van zegeningen en dankgaven, en volop ruimte voor zang en muzikale intermezzo's.

9.00-16.00 uur, Bethelkerk, Bolder 75, Drachten; informatie: www.gimhut.nl

De Molukse Evangelische Kerk als rode draad in mijn leven

In 1955 zag ik het levenslicht. Mijn ouders werden in 1952 in de echt verbonden in het voormalig kamp Westerbork, onder Molukkers bekend als Kamp Schattenberg. Het huwelijk vond plaats bij het kerkgenootschap *Classis Geredja Protestan Maluku di Belanda*. Dit huwelijk werd ingezegend door ds. Samuel Metiary. In februari 2022 zouden mijn ouders zeventig jaar getrouwd zijn geweest, ware het niet dat mijn vader in 1998 en mijn moeder in 2017 zijn overleden.

Afscheid van een moederkerk

In 1951 leidde een principieel verschil van mening tussen de Moederkerk Geredja Protestan Maluku (GPM) op Ambon en de Classis Geredja Protestan Maluku di Belanda (GPMB) in Nederland tot de totstandkoming van een eigen kerkgenootschap. In een kanselboodschap van de Moederkerk, die werd uitgebracht naar aanleiding van de onafhankelijkheidsviering van de Republiek Indonesia op 17 augustus 1951, werden de leden opgeroepen de Republiek Indonesia te 'erkennen als een door God geplaatste overheid'. Dat ging de Dochterkerk in Nederland te ver. De al moeizame onderlinge relatie werd ernstig verstoord.

De reactie van Classis GPMB op de kanselboodschap werd verwoord in een verklaring op 31 augustus 1951 waarin de Classis GPMB zich solidair verklaarde met het Zuid-Molukse volk en het rechtvaardige streven van het kerkvolk naar een vrije Republiek der Zuid-Molukken. Met deze verklaring gaf de

Classis GPMB te kennen onder geen enkel beding zich te onderwerpen aan de kanselboodschap van de Moederkerk. Zo namen Moederkerk en de Dochterkerk afscheid van elkaar. Na de nodige voorbereidingen werd op 25 november 1952 de Geredja Indjili Maluku (GIM) opgericht, nu zeventig jaar geleden.

Actief betrokken

De verschillende mijlpalen binnen het religieuze leven van het gezin van mijn ouders vonden binnen de GIM plaats. Ook namen mijn (groot)ouders actief deel aan het kerkelijke leven binnen de gemeente. Opgroeïend binnen een gezin dat zo nauw betrokken was bij de GIM en de omgeving die dezelfde sfeer ademde, was het bijna onvermijdelijk dat ook ikzelf actief betrokken raakte bij de GIM.

Als basisschoolkind werd ik gevraagd om mee te doen met het kerstspel, het voordragen van gedichten, of voor sport- en

Kinderen in Woonoord Schattenberg, Westerbork, 1952

spelactiviteiten. De zondagsschool bezocht ik heel graag, omdat een leidster het Bijbelverhaal zo beeldend kon vertellen dat deze verhalen zich voor mijn ogen afspeelden.

Solidair blijven met de mensen die je dient

Als kind nam ik niet alles klakkeloos aan, ik stelde vragen die niet altijd bij een aantal zondagsschoolleiders in goede aarde vielen. In mijn vroege jeugd was ik bestuurslid van

de Persekutuan Pemuda Kristen Maluku (PPKM), de jongerenorganisatie van de GIM, eerst lokaal en later regionaal actief. In de hoedanigheid van eerste vrouwelijke voorzitter van het regionale bestuur van de PPKM kreeg ik te maken met het traditioneel denkende mannenbolwerk binnen de kerkelijke organisatie. Gelukkig was het predikantenkorps vrij divers. Over het algemeen was de GIM in die jaren redelijk behoudend, zowel met betrekking tot de inhoud van de kerkelijke boodschap, de interne organisatie en de positie van de kerk in de samenleving.

Diverse kadercursussen, die de GIM organiseerde in de jaren zeventig en tachtig, heb ik in Utrecht gevolgd. Zelf heb ik ook cursussen en vormingsweekenden georganiseerd. Op die manier werd mijn netwerk groter, een netwerk waarvan ik tot de dag van vandaag de vruchten van pluk.

Door de jaren heen leidde dit tot ontmoetingen met geloofsgenoten, die er verschillende opvattingen op na houden over kerkzijn en het beleven van het christelijk geloof. Spelenderwijs leerde ik omgaan met verschillen, discussie en debat, bruggen slaan en verbinden, in een sfeer van onderling respect en waardering.

Molukse inkleuring kinderwerk

In de jaren negentig werd ik door de Pusat Peran, de educatieafdeling van GIM, en de Magim, zondagsschool, gevraagd om materiaal te ontwikkelen voor het werken met kinderen op de zondagsschool. Samen met Sien Pattiruhu en Saar Noya, beiden werkzaam in het onderwijs, vormden wij de *Projectgroep Tangkas*. Na anderhalf jaar van nadenken, onderzoek en gesprekken voeren, ontwikkelde de projectgroep in 1999 een totaalpakket voor 4- tot 15-jarigen. Een losbladige map met een cassettebandje met liedjes, waarbij aansluiting gezocht is bij de praktijk van de *pengadjars*, de zondagsschoolleiders.

Tangkas was de Molukse inkleuring van het bekende *Kind op Zondag*. Het bestaande materiaal van dit verwerkingsaanbod voor kinderen in de kerk is goed van kwaliteit, maar gaf voor het Molukse kind met zijn en haar specifieke achtergrond te weinig culturele

en maatschappelijke aansluiting. Specifiek Molukse onderwerpen werden dan ook in *Tangkas* behandeld en voor de diverse leeftijdsgroepen uitgewerkt.

Denk aan de *piring natzar*, *kantung kolekta*, *peti derma*, *pesta serani*, *masohi* en *muhabat*, de kring van het Molukse kind, *papa* en *mama ani*, Molukse rolmodellen, *Tete Manis*, *bahu-membahu*, *suka menolong* (zie kader). Bestaande Nederlandse liederen vertaalden we in het Maleis, waarbij het in de Molukse cultuur kenmerkende meerstemmig zingen werd gestimuleerd.

Met deze Molukse inkleuring van *Kind op Zondag* wil de Projectgroep Tangkas stimuleren dat het Molukse kind zowel als de Molukse volwassene weet dat geloven en het beleven vanuit de eigen culturele context vanzelfsprekend en normaal is.

piring natzar de offerschaal, waar thuis de gaven voor de kerk bewaard worden en waar de ontmoeting plaatsvindt met God
kantung kolekta collectezak
peti derma offerkist
pesta serani doopfeest
papa en mama ani peetouders, getuigen bij de doop
masohi en muhabbat begrippen uit de grondtaal, die staan voor onderlinge hulpvaardigheid, gastvrijheid en liefde;
bahu-membahu en ***suka menolong*** zijn hier de moderne termen voor
Tete Manis betekent 'zoete grootvader'; het staat niet alleen voor opa, maar is ook een koosnaam voor God

Golfbeweging

Als *Badan Madjelis Geredja*, kerkenraad, van *djemaat* Bovensmilde hebben we ook de ontwikkeling van de Molukse inkleuring van de dienstverlening meegemaakt.

Geloven en beleven vanuit de eigen culturele context

Zoals bijvoorbeeld de periode van veertig dagen na het overlijden van een persoon die tot de rituelen van de Molukse mens als afsluiting van een rouwperiode behoorde. Op een gegeven moment heeft de GIM dienstverlening rond deze ‘*veertig hari*’ afgeschaft, omdat dit niet paste binnen de theologische opvatting van de GIM. Voordat ik in 2015 afscheid nam als kerkenraadslid heeft de GIM als beleid weer ingevoerd dat de bediening van de *veertig hari* op verzoek van de familie verzorgd kan worden. Een golfbeweging, een zoektocht naar wat past bij de mensen die je als kerk dient.

Eén golfbeweging is gelukkig achterwege gebleven. In 1952 hebben de toenmalige kerkelijke leiders gekozen om zich solidair te verklaren met het Zuid-Molukse volk en met het rechtvaardige streven van het kerkvolk naar een vrije Republiek der Zuid-Molukken.

Empatpuluh (40) hari

Het gebruik van de ‘*veertig hari*’ – in het Nederlands is dit letterlijk ‘veertig dagen’ – heeft ook een theologische connectie met de veertig dagen van Jezus na Pasen tot aan Zijn hemelvaart.

Zeventig jaar na dato is de missie van de GIM niet veranderd: solidair blijven met de mensen die je dient. Het gaat om de waarden rechtvaardigheid en vrijheid. Zolang de GIM deze waarden in de praktijk laat zien, te midden in de samenleving, zo lang blijf ik bij de GIM.

Trientje Solisa is geboren in het Molukse kamp De Schattenberg, woonoord in voormalig Kamp Westerbork. Zij zag een opleiding in de theologie wel zag zitten, maar ging naar de Pedagogische Academie om voor de klas te staan. In 1977 was ze een van de initiatiefnemers van de Molukse Onderwijsgroep in Bovensmilde. Deze legde de basis voor het latere bicultureel onderwijs. Daarna werkte ze als schoolbegeleider in Drenthe en vervolgens als docent binnen het MBO van het ROC van Amsterdam. Ze bekleedde diverse nevenfuncties, op vrijwillige basis. Op lokaal niveau heeft ze tien jaar deel uitgemaakt van de kerkenraad van de GIM-gemeente in Bovensmilde. Vanaf 2010 tot heden is zij minister van Educatie en Communicatie in de RMS-regering in ballingschap. Onder haar verantwoordelijkheid is een team van ongeveer vijftien personen actief.

70 jaar Geredja Indjili Maluku in het perspectief van de Molukse geloofshouding

LEESWIJZER Dr. Polly Pattikayhatu heeft een belangwekkend artikel samengesteld over de historie van de *Geredja Indjili Maluku* (GIM), de Molukse Evangelische Kerk in Nederland, die hij beziet in het perspectief van de Molukse geloofshouding. Deze geloofshouding, '*supu-no'o'e-repe*', is verweven met het gemeenschapsdenken met als kernbegrippen de trits: ontvangen-overdenken-antwoorden.

In zijn artikel staat dr. Pattikayhatu stil bij de eigen Molukse identiteit van de GIM. Die identiteit kwam al vanaf het eerste begin naar voren, onder andere in een artikel met de titel 'Volharden omdat je weet hebt', geschreven door *pendeta* (pdt., d.w.z. ds.) W.H.T. Tutuarima.

Hij verbindt daarin Job 19,25 – '*Ik weet mijn Redder leeft*' – met het begrip 'corporatieve persoonlijkheid' in Israël. In Israël verlangde men van de enkeling, dat hij handelde in overeenstemming met de wensen en eisen van zijn verwanten. Als hij in gebreke bleef, raakte dat de gemeenschap waartoe hij behoorde. Het collectief ging dus voorop. Dit staat haaks op de individualistische manier waarop in het Westen gekeken wordt naar de samenleving.

Pdt. Tutuarima trok de lijn van de 'corporatieve persoonlijkheid' door naar het geciteerde vers uit het boek Job. Voor Job is er een Verlosser, dat wil zeggen een verwant

die genegen is om alle last van het leven van zijn broeder weg te dragen. Iemand van vlees en bloed zoals Job zelf.

De Molukse geloofshouding die bij dit gemeenschapsdenken hoort is die van '*supu-no'o'e-repe*'; in de *Bahasa Tanah*, de volkstaal, staat dit voor ontvangen, overdenken en antwoorden.

Supu-no'o'e-repe

supu betekent **terima** = ontvangen

no'o'e is **berdiam diri** = overdenken

repe staat voor **menjahut** = antwoorden

Bahasa Tanah = landstaal; Maleise

aanduiding, vooral op Ambon, voor de volkstaal die veel verschillende dialecten en tongvallen kent.

De basis voor deze geloofshouding van 'ontvangen-overdenken-antwoorden' is het vertrouwen op God de Schepper. Hij is dat

voor alle geslachten. Als voorbeeld hiervan wordt de tekst uit Psalm 90,1 geciteerd:

‘Heer, U bent ons een toevlucht geweest van geslacht op geslacht.’

Met deze bijbelse lading willen de benamingen van de generaties de eigennamen van het Molukse voorgeslacht uitdrukking geven aan het feit dat het gegeven leven van God de Schepper doorgaat tot in het eeuwige, en dat de geslachten en generaties de taak hebben ‘dit gegeven leven’ te bewaren en te onderhouden. Deze benamingen willen allereerst het geloof en vertrouwen weergeven van het Molukse voorgeslacht in God de Schepper. Vanuit dit perspectief worden vier zaken

Generaties en voorgeslacht

Pattikayhatu gaat uit van de zeven benamingen voor de generaties en de eigennamen van het voorgeslacht, een overzicht van dat terugleidt tot stamouders en tot God. Deze Molukse genealogie ziet er zo uit:

amah-inah vader/moeder

tete-nene opa/oma

tete nene mojang-jang tertua)

overgrootvader/overgrootmoeder

bapawaë-inawaë over-overgrootvader/
over-overgrootmoeder

bapahwaë-inahwaë betgrootvader/
betgrootmoeder

aitunī manawal-mahinal betovergroot-
vader/betovergrootmoeder

waëtunī manawal-mahinal stamouders

genoemd die bepalend zijn voor de GIM in haar bestaan als kerk:

1. *Firman* – het Woord
2. *Baptisan* – de Doop
3. *Pengakuan Iman* – de Geloofsbelijdenis
4. *Perdjamuan Asa jang Kudus* – het Avondmaal

De eerste conclusie van het artikel is, dat het goed zou zijn om deze vier zaken te toetsen aan de Molukse geloofshouding *supu-no’o’e-repe* en de kerkelijke ontwikkeling van de GIM tot nu toe. Dit schept perspectief en richting voor de verdere toekomst van de Molukse Evangelische Kerk.

De tweede conclusie is dat ‘wij ons nog steeds moeten ontworstelen aan de westerse theologie’. De culturele kolonisatie door middel van de theologie is steeds doorgegaan tot aan de dag van vandaag. Weliswaar werd er een eigen kerk opgericht, maar deze werd op Nederlandse westerse leest geschoeid. En hoe langer het verblijf in Nederland duurde, hoe meer ook de GIM verstrikt raakte in de web van invloeden van hier, waarbij het eigene – het Molukse – meer en meer in gedrang raakte.

Het is daarom van groot belang dat het eigene wordt beleefd en uitgedragen. Dat kan alleen ‘wanneer we vasthouden aan het Molukse geloofsmodel van *supu-no’o’e-repe* en daar het geloofsleven blijvend aan toetsen.

— *Sjaak van ’t Kruis*

Dit artikel staat in geheel te lezen op <https://zendingsraad.nl/publicaties/tussenruimte/>

Fier overeind

Met de komst van Molukkers naar Nederland in 1951 reisde ook hun geloofsbeleving mee en Nederland binnen. Juist dat geloof is in al die jaren een baken van hoop en volharding gebleken. In de onzekerheid over hun toekomst hadden de Molukkers altijd hun geloofs-overtuiging.

Elke concentratie van Molukkers kende in de afgelopen jaren wel een kerkgemeenschap. Die gemeenschap was meer dan alleen de zondagsdienst. Het was ook het pastorale werk dat nodig was in de gemeenschap. Ik herinner mij de kerk ook als de plek waar we onze culturele verbondenheid met elkaar deelden. En waar we respect betoonden aan hen die ons ontvallen zijn.

De Molukse Kerk heeft ook crises gekend. Onderlinge onenigheid deed de kerk versplinteren. Daarmee kwam ook het pastorale werk in de knel te zitten. En toch staat die Molukse kerk nog altijd fier overeind. Waar de Molukse taal nog altijd gekoesterd wordt. Waar we onze geliefden die er niet meer zijn graag eren en gedenken.

Een Molukse gemeenschap zonder kerk is niet denkbaar. Ook niet in de toekomst. Er is zelfs sprake van een nieuw elan in en rond die kerk. Hoewel het lastig is en blijft om nieuw kerkelijk kader te vinden. Dat laat onverlet dat vele Molukkers nog altijd hun thuis vinden in hun kerk.

Mede vanuit en namens stichting Pelita kan ik alleen maar stellen dat ook de maatschappelijke rol van de Molukse Kerk van vitaal belang is en blijft. Voor een gemeenschap in ontwikkeling en die haar identiteit verder ontwikkelt.

De Kerk is er. En die blijft. Op naar de 100 jaar!

— Rocky Tuhuteru is sinds 2020 directeur van Stichting Pelita. Hij is ook operationeel leidinggevende van Stichting 1940-1945. Beide organisaties zijn partner van het Nationaal Psychotrauma Centrum ARQ

Stichting Pelita

Pelita is een non-profit organisatie, die dit jaar 75 jaar bestaat. Stichting Pelita zet zich in voor mensen uit voormalig Nederlands-Indië die na afloop van de Tweede Wereldoorlog, de Bersiap

of vanwege de Indonesische onafhankelijkheid naar Nederland zijn gekomen. Het is indertijd opgericht om de migratie vanuit Nederlands-Indië te begeleiden, in eerste instantie voor *totoks* en *indo's*. Later hebben de Molukkers zich aangesloten vanwege de expertise van Pelita op het gebied van en medische psychische begeleiding vanwege de Jappenkampen in de Tweede Wereldoorlog.

Totok is het Indonesische of Maleisische woord voor een in het voormalig Nederlands-Indië geboren of wonende Europeaan, meestal Nederlander.

Indo's is de aanduiding voor Indische Nederlanders met Europese en Aziatische voorouders, die een familiegeschiedenis in het voormalige Nederlands-Indië hebben.

Pelita begeleidt aanvragen in het kader van de wetten voor oorlogsgetroffenen, geeft informatie en advies op het terrein van welzijn en zorg en verwijst waar nodig naar maatschappelijk werk of andere vormen van hulp- en dienstverlening. Pelita werkt ook onder andere samen met het Joods Maatschappelijk Werk (JMW) en het Nederlands Veteraneninstituut ten behoeve van het programma Contextgebonden zorg. Via dit netwerk van partnerorganisaties werkt Pelita aan de actieve overdracht van kennis en ervaring aan andere (in)formele aanbieders van zorg en welzijn. Het gaat dan om een aanbod gebaseerd op kennis van hun geschiedenis

en persoonlijke achtergrond (contextgebonden) en een benadering met respect voor hun cultuur, gebruiken en gewoonten cultuursensitief).

www.pelita.nl

Samen spreken over verzoening

In dit tweeluik blikken ds. Otto Ruff en ds. Sjaak van 't Kruis ieder op hun wijze in een bijdrage over verzoenend spreken en samenwerken terug- en vooruit. Deze predikanten, een van Molukse en een van Nederlandse zijde, werkten allebei als functionarissen in de Commissie Contact Molukse en Nederlandse Kerken. Binnen de Molukse setting wordt dit aangeduid als *musjawarah*: samen het gesprek aangaan totdat je er samen uitkomt.

Samenwerken en elkaar vinden 'in den vreemde'

Verzoening is één van de kernbegrippen uit de Bijbel. Verzoening hoort bij de persoon Jezus Christus. Hij is het die door Zijn dood verzoening met God tot stand heeft gebracht. De bekendste verzoeningsleer uit de traditie zegt hierover dat Jezus' dood genoegdoening voor de schuld van de mensen bracht. Hij betaalde de prijs voor onze zonden. Met deze 'uitruil' zorgde God ervoor dat de mensen met Hem verzoend en daardoor gered konden worden. Het is een verzoening door voldoening.

Deze 'God-met-ons'-gedachte is wel de kern van de verzoening. De verzoening is die werkzaamheid: Jezus Christus Zelf, die de verstoorde relatie tussen God en mens weer herstelt. De vervreemding is opgeheven. Paulus zegt het in 2 Korintiërs 5:19 als volgt:

'God is in Christus de wereld met Zichzelf verzoenende, hun overtredingen hun niet toerekenende; en heeft het woord der verzoening in ons gelegd.'

Dit woord der verzoening in ons gelegd

is het woord van Christus dat ons keer op keer aanspreekt en inspireert om in zijn Geest verstoorde relaties te herstellen. 'God-met-ons: Immanuel' is en blijft kernachtig. Aldus is de kerk van Jezus Christus een verzoenende kerk.

Voor de 'tijdelijkheid' naar Nederland

De Tweede Wereldoorlog heeft de verhoudingen tussen landen en hun koloniale gebieden in een compleet ander licht gesteld.

Zo ook de relatie tussen Nederland en Nederlands-Indië. De spanningen die hieruit voortvloeiden, hadden een oorlog tot gevolg. De hechte band van Molukkers in de richting van het Nederlands gezag deed Molukse militairen aan de zijde van Nederland vechten in deze koloniale oorlog.

Op 27 december 1949 droeg Nederland officieel de soevereiniteit van Nederlands-Indië over aan de Republiek van de Verenigde Staten van Indonesië onder leiding van president Soekarno. Kort hierop trok de nieuwe regering van Soekarno de politieke teugels strak. Indonesië zou vanuit het centrale gezag in Jakarta worden bestuurd, wat praktisch inhield dat de deelstaten van de prille republiek hun zelfstandigheid zouden verliezen.

De Zuid-Molukken, onderdeel van de deel-

staat Oost-Indonesië, wilde zich aan de afspraken van 27 december 1949 houden, waarin de zelfstandigheid van de deelstaten is geregeld. Op grond hiervan werd op 25 april 1950 op Ambon de Republiek Maluku Selatan (RMS), de Republiek der Zuid-Molukken, uitgeroepen. Daarop stuurde Jakarta troepen naar Ambon. Zuid-Molukse militairen van het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL, sinds 1814) die met name op Java zaten, wilden naar Ambon. Maar de Nederlandse regering gaf geen toestemming. In plaats daarvan werden zij met hun gezinnen op dienstbevel voor de 'tijdelijkheid' naar Nederland gebracht.

Met de Molukse militairen en hun gezinnen die in de loop van 1951 in Nederland arriveerden, waren ook zeven legerpredi-

Ds. Otto Ruff is hoofd Geestelijke Verzorging bij de Stichting Sint Jacob, een zorginstelling voor ouderen in Kennemerland (NH). Daarnaast is hij predikant van de Noodgemeente Gereja Protestant Maluku di Belanda (NGPMB, Molukse Protestantse Kerk in Nederland) in de kerkelijke gemeente Moordrecht.

kanten met hun gezinnen en een burger-predikant meegereisd. De geestelijke zorg voor de militairen werd toevertrouwd aan deze meegekomen predikanten. Onder hun leiding is na heel wat kerkpolitiek gesteggel met de Gereja Protestan Maluku (GPM), de moederkerk op Ambon, op 25 november 1952 in Nederland de Geredja Indjili Maluku (GIM) opgericht.

Noodgemeente naast de GIM

Het was voor de GIM geen gemakkelijke opgave om kerk te zijn voor een volk 'in den vreemde'. Het was een onzekere en onduidelijke tijd. Immers, het verblijf zou tijdelijk zijn: voor slechts een half jaar. En bij de oprichting op 25 november 1952 was die tijdelijke termijn reeds verstreken. De GIM moest zich op verschillende fronten inzetten en bezighouden. Binnen de eigen gelederen waren er spanningen. Een smaldeel van het kerkvolk (een zesde) wilde op de één of andere manier de band met de moederkerk op Ambon aanhouden. De nieuwe benaming van de Molukse kerk in Nederland (GIM) heeft in de ogen van dit smaldeel deze band doorgeknipt. Op 13 maart 1953 werd de Noodgemeente Geredja Protestan Maluku di Belanda (NGPMB) opgericht.

In de steek gelaten

Daarnaast wilde de GIM een kerk zijn voor een volk dat strijdt voor een onafhankelijke Republiek van de Zuid-Molukken, de RMS. Ook dit bracht de nodige spanningen met zich mee zowel binnen de eigen kring als daarbuiten. De verhouding met de Nederlandse overheid c.q. samenleving

werd er niet beter op. Integendeel. Wat de verhouding verder op scherp zette was het collectieve ontslag als KNIL-militairen en het weigeren van de zijde van Nederland om zich actief voor het oprichten van een Molukse republiek in te zetten.

Gezamenlijke inspanning voor respect, acceptatie en dialoog

Zo ook aan de kant van de Nederlandse kerken. Waren de contacten in het begin goed te noemen: het Interkerkelijk Contact Comité Ambon Nederland (ICCAN), opgericht in 1956 wilde de kerkelijke contacten intensiveren – gaandeweg verwaterde dit. Het Molukse volk, dus ook de GIM, voelde zich in de steek gelaten.

Diaconaal-maatschappelijke samenwerking

Ondanks deze situatie heeft de GIM zo goed als mogelijk getracht haar leden nabij te staan. Samen met haar zusterkerk de Noodgemeente in Nederland: NGPMB, is in 1973 de stichting Muhabbat opgericht. Een landelijke Molukse instelling voor het diaconaal-maatschappelijk werk onder Molukkers in Nederland. Sinds 2004 is Muhabbat een zelfstandige en professionele projectorganisatie op het terrein van zorg, welzijn, educatie en mondiale vorming. Deze samenwerking mag worden gezien als een stap op weg naar verzoening tussen de beide kerken. De gebeurtenissen in de daaropvolgende jaren (kapingen en gijzelingen) hebben deze samenwerking doen

verbreden naar de Nederlandse kerken en samenleving toe.

Stappen tot verzoening

Tezamen met de Nederlandse kerken werd de Commissie Contact Molukse en Nederlandse Kerken (CCMNK) opgericht (1979). Naast de GIM en de NGPMB waren de Nederlandse Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN) lid van deze commissie. Deze commissie was een synodale commissie.

Anders dan in het verleden werd nu aanvaard dat voor Molukse kerken politiek een integraal onderdeel van het Molukse vraagstuk was. Dit kwam tot uiting in de Drentse Verklaring van 1988, waarin de Nederlandse kerken erkenden dat de politieke idealen van de Molukse gemeenschap gerespecteerd en geaccepteerd dienden te worden. De Nederlandse kerken beloofden tevens om zich in te spannen om een dialoog tussen de Molukse kerken in Nederland en de Molukse kerk in Ambon tot stand te brengen. De stappen tot verzoening naar de Nederlandse kerken waren gezet.

Van de kant van de overheid werd samen met het Hoofdbestuur van de Badan Persatuan de zogeheten Gezamenlijke Verklaring in 1986 uitgebracht. De Badan Persatuan stond onder leiding van GIM-predikant ds. Metiary. In deze verklaring werd geregeld dat jaarlijks aan de eerste generatie Molukkers 2000 gulden zou worden uitgekeerd. Daarnaast zou een onderscheiding, de Herdenkingspenning, worden uitgereikt. Ook zou in gezamenlijkheid de huisvestingsproblematiek en werkgelegenheid worden aangepakt. Ten slotte zou er een

Moluks Historisch Museum komen, gevestigd in Utrecht. De stappen tot verzoening worden voortgezet.

Samen Kerk in Nederland

De intensieve samenwerking in de Commissie Contact Molukse en Nederlandse Kerken heeft er toe geleid dat de GIM het voortouw nam om te komen tot een Raad voor Migrantenkerken, wat later het huidige SKIN werd: Samen Kerk in Nederland. De ervaringen die de GIM heeft opgedaan in de Nederlandse samenleving en met haar kerken wilde ze graag ten nutte maken voor die kerken die zich nog maar pas in Nederland hadden gevestigd. Met als doel deze migrantenkerken bij te staan in hun integratie in de Nederlandse samenleving, zodat zij volwaardig deel kunnen nemen aan die samenleving.

Om dit te bewerkstelligen zocht ze allianties met het Hendrik Kraemer Zendingsinstituut van de Nederlandse Hervormde kerk (NHK) in de persoon van rector Hans Visser, en met ds. Budiman van de Gereja Kristen Indonesia Nederland (GKIN) en ds. Polanen van de Evangelische Broedergemeente (EBG).

Een helend gebeuren om met anderen te delen

SKIN werd in 1996 bij notariële akte opgericht in Amsterdam. Helaas wilde de EBG zich niet aan de oprichting committeren. De ondertekenaars waren zodoende de GKIN en de GIM. GIM is voorzitter van

SKIN geweest tot 2000. Welk een helend gebeuren om de weg van de verzoening op te gaan en dat met anderen te delen!

Verzoeningsproces

Daarnaast heeft de samenwerking in de CCMNK ook geleid tot nadere contacten met de moederkerk, de GPM, op Ambon. In de zomer van 1995 ging een delegatie van de GIM en de NGPMB tezamen met leden van de NHK en de GKN naar Indonesië. Eerst naar Jakarta, waar een pre-overleg plaatshad met het Dagelijks Bestuur van de Raad van Kerken van Indonesië (PGI). Een uniek verzoenend moment: de twee Molukse kerken uit Nederland met de Raad van Kerken Indonesië in Jakarta! De vruchten van de weg van verzoening!

Kerken voelen zich verbonden en weten elkaar te vinden

Na Jakarta ging de delegatie naar Ambon. En ook daar bleek hoe welwillend en bereidwillig de betrokken partijen waren om invulling te geven aan dit proces van verzoening. Aan het einde werd afgesproken dat zowel de GPM als de GIM en de NGPMB een team zou samenstellen, dat zich zou bezighouden met het opmaken van een agenda, waarin zelfs politieke items bespreekbaar mochten zijn. In 1997 werd op het eiland Ambon in het dorpje Amahusu de eerste inter-Molukse conferentie gehouden tussen Molukkers op de Molukken en Molukkers uit Nederland. Het was een conferentie waarbij

elkaar de waarheid zeggen niet geschuwd werd. Een jaar later werd in Tiel gesproken over de relatie Kerk en Politiek. Waartoe verzoening niet kan leiden.

Bij de onlusten op de Molukken tussen moslims en christenen in het jaar 2000 hebben alle partijen zich ingezet om vrede en verzoening te bewerkstelligen. In Den Haag werd in het Instituut Clingendael onder leiding van oud-premier Ruud Lubbers een vredesconferentie gehouden. Leaders van moslims en christenen uit de Molukken alsook afgevaardigden van de GIM en de NGPMB en de Nederlandse kerken waren daar aanwezig. Dit heeft mogen bijdragen aan het verzoeningsproces op de Molukken. De relatie van de GIM met de GPM is genormaliseerd, net als die met de Nederlandse kerken, die zich hebben verbonden in de huidige Protestantse Kerk in Nederland. Men weet elkaar te vinden.

Gezamenlijk aanpakken

De Molukse kerken staan voor nieuwe uitdagingen als hoe om te gaan met secularisatie. Ook bij hen neemt het kerkbezoek af. Hoe moeten we omgaan met en wat kunnen doen tegen de armoede, die vooral na de coronapandemie zich onder onze leden laat zien? Hoe om te gaan met de werkloosheid ook binnen onze kerken? Enkele uitdagingen van de vele die alleen in gezamenlijkheid kunnen worden aangegaan en aangepakt. En wellicht zouden de Molukse kerken een rol kunnen spelen in de opvang van vluchtelingen. Immers, zij kunnen daar over mee praten. Toch? Ach, de kerk van Jezus Christus is en blijft een verzoenende kerk.

De Geredja Indjili Maluku als oecumenische partner in het Nederlandse kerkelijke landschap

De titel boven dit artikel kan voor de vluchtige lezer de indruk wekken, dat de Molukse Evangelische Kerk vanaf haar oprichting al snel haar plek wist te vinden tussen de gevestigde (lees: autochtone) kerken. De werkelijkheid was anders.

Een bizarre geschiedenis

Die had alles te maken met de bizarre geschiedenis van de komst van de Molukkers naar Nederland. Dat was voor alles een politieke gebeurtenis. De aankomst van het schip de Kota Inten op 21 maart 1951 in Rotterdam was een van de slothoofdstukken van de Nederlandse koloniale geschiedenis

Dr. Sjaak van 't Kruis werkte achtereenvolgens als gemeentepredikant, predikant voor kader-
vorming en theologisch docent in Midden-Sula-
wesi (Indonesië), functionaris van de Commissie
Contact Molukse en Nederlandse Kerken, en als
beleidssecretaris scriba Protestantse Kerk in Ne-
derland.

in de Oost. Die geschiedenis is bizar, omdat de Nederlandse overheid ervoor koos om de Molukkers die betrokken waren bij het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL – dat in juli 1950 werd opgeheven) ‘tijdelijk’ naar Nederland over te brengen. Op weg naar Nederland werden zij ontslagen uit het leger. Het totale KNIL telde toen bijna 70.000 manschappen. Er waren families die generaties lang met het KNIL verbonden waren, diep geworteld in het leger en in het land, van overgrootvader, grootvader, tot vader en zoon; ze waren Indonesisch, Moluks, Indisch, Hollands of hadden een andere etniciteit. Zij allen moesten binnen zes maanden elders zijn, want in juli van het jaar erop eindigde het KNIL volgens de gestelde termijn. ‘Elders’ – alleen was volstrekt niet duidelijk wáár.¹

Een herinnering aan niet nagekomen beloften

Voor de Molukse KNIL-militairen werd het dus Nederland. Toen de merendeels christelijke gezinnen in Nederland aankwamen, waren er geen kerkelijke voorzieningen. Mij is niet bekend of er pogingen zijn ge-

Vertrek van schip de Kota Inten op 20 februari 1951 uit Soerabaya.

daan vanuit de Nederlandse kerken om te zorgen voor een vorm van ‘kerkelijke opvang’. Eerlijk gezegd vermoed ik dat die niet aan de orde was. De Nederlandse bevolking zat in zijn maag met de Molukkers. De aanwezigheid van de Molukse bevolkingsgroep in Nederland was immers een zichtbare herinnering aan de verloren kolonie. Een herinnering aan niet nagekomen beloften en aan dromen die tevergeefs waren nagejaagd.

De laatste zin van de ‘afscheids-dagorder’ voor het KNIL, uitgesproken door koningin Juliana luidde:

‘Toont U allen waardige erfgenamen van een groots verleden door in deze nieuwe periode evengoed te weten wat gij wilt als voorheen. De Almachtige moge U allen behoeden en leiden.’

Dat was het dan en met deze nietszeggendheid moest men het doen.

Relaties met andere kerken

De aarzelende houding van de Nederlandse kerken met betrekking tot de Molukkers zal zeker ook te maken hebben gehad met de ‘tijdelijke’ aard van hun verblijf in Nederland. De Molukse bevolkingsgroep werd bovendien vaak ondergebracht in voormalige concentratiekampen. Ver weg van de bewoonde wereld. Contacten waren niet gewenst. Contacten zouden immers kunnen leiden tot begrip, tot sympathie wellicht, tot relaties. Ook in onze tijd zien we dat er protesten ontstaan wanneer met vluchtelingen een band is ontstaan. Allerlei acties worden soms gevoerd om mensen dan in Nederland te houden.

Sympathie was dus niet gewenst. Bovendien was het de Molukkers in de begintijd verboden om te werken. Ieder mogelijk begin van binding (en daarmee van verbinding) met de Nederlandse samenleving was ongewenst.²

Voor de Nederlandse kerken kwam daar nog bij, dat zij een nauwe relatie hadden met de Gereja Protestan Maluku (GPM), de Molukse Protestantse Kerk op de Molukken. Die relatie was op z’n zachtst gezegd nogal ingewikkeld geworden. Op 25 april 1950 was door Johanis Hermanus Manuhutu op Ambon de Republiek der Zuid-Molukken (RMS) geproclameerd.³ De GPM stond na de proclamatie van de onafhankelijkheid van Indonesië en na de proclamatie van de RMS voor een dilemma. Voor wie en voor wat stond de M in de naam?

Die vraag werd klemmend, toen de Moluk-

kers in Nederland hun kerkelijk leven gingen organiseren. Ze kozen er niet voor om een eigen kerkgenootschap op te richten. Nadrukkelijk kreeg de kerkelijke organisatie van Molukkers in Nederland de gestalte van een classis: Classis Geredja Protestan Maluku (di tanah) Belanda. Die classis zou worden opgeheven zodra de Molukkers weer terug zouden zijn op de Molukken. De GPM liet echter ter gelegenheid van de viering van het eenjarig bestaan van de Indonesische Republiek, een kanselboodschap uitgaan waarin *alle* leden van de GPM opgeroepen werden om deze Republiek te erkennen als de door God ingestelde overheid (Romeinen 13:1).

Voor wie en voor wat stond de M in de naam?

De kanselboodschap onderstreepte nog eens dat de Molukkers in Nederland er alleen voor stonden. Weliswaar waren er vanuit de Nederlandse overheid een aantal initiatieven, zoals het Commissariaat voor de Ambonezenzorg (CAZ) en er waren activiteiten vanuit de Contactcommissie in Overheidszaken (CIO). Deze beide organen waren echter niet toegerust om te zorgen voor het bouwen van bruggen met de Nederlandse samenleving en de Nederlandse kerken.

Ontluikende kerkelijke relaties

Van relaties met de kerken in Nederland was officieel pas sprake, toen in 1979 op initiatief van de Nederlandse Hervormde Kerk een Commissie Contact Molukse en Neder-

Tot juni 1951 maken 12.000 mensen verdeeld over twaalf zeereizen de tocht naar Nederland.

landse Kerken (CCMNK) werd opgericht. Al vrij snel na de oprichting werd daarin ook geparticipeerd door de Gereformeerde Kerken in Nederland. Een van de taken die deze commissie op zich nam, was het opzetten van plaatselijke contactgroepen Molukse en Nederlandse Kerken, van Delfzijl tot Maastricht. In deze groepen werden gesprekken gevoerd over de geschiedenis, de betekenis van het christelijke geloof, kerkelijke samenwerking, en meer.

Er zijn veel gesprekken gevoerd, er zijn veel gemeenschappelijke initiatieven ontstaan. Een van die initiatieven was de oprichting van (toen nog) het 'platform van niet-inheemse kerken', nu SKIN: Samen Kerk in Nederland, een koepelorganisatie van meer dan tachtig migrantenkerken. Een andere ontwikkeling was, dat de Contactcommissie kon bijdragen aan het herstel van de verhouding tussen de Molukse kerken in Nederland en de Molukse Protestantse Kerk op de Molukken (GPM), resulterend in een Gemeenschappelijke Verklaring.⁴

Tot juni 1951 maken 12.000 mensen verdeeld over twaalf zeereizen de tocht naar Nederland.

Hoe moeten we, terugkijkend op de geschiedenis van de relatie tussen de Molukse Kerk in Nederland en de Nederlandse kerken, die waarderen?

Eenheid in verscheidenheid

In nationale en internationale rapporten van oecumenische organisaties wordt nogal eens het thema van 'eenheid in verscheidenheid' gebruikt. Daarbij wordt er doorgaans op gewezen, dat christenen en kerken weliswaar onderling grote verschillen kennen inzake taal, cultuur, afkomst, geschiedenis en belijden, maar dat er ook sprake is van eenheid. Ondanks alle verschillen zijn we één in Christus. In onze huidige tijd, waarin verschillen tussen mensen en volken worden uitvergroot en er ook sprake is van allerlei conflicten, is de uitspraak over de eenheid in Christus een krachtig tegengeluid.

In het rijtje van de verscheidenheid, zoals dat hierboven is genoemd, ontbreekt ech-

ter één woord: lijden. Eén van de lastige punten in de gesprekken tussen Molukse en Nederlandse christenen was (is) het gebrek aan historisch besef.

In de contactgroepen bleek dat vaak op een pijnlijke manier. Nederlanders wilden vooral dingen doen: gezamenlijke activiteiten, gezamenlijke kerkdiensten. Molukkers wilden vooral dat er naar hen werd geluisterd. Zij wilden iets delen van hun pijn en onbegrip over de geschiedenis die hen was overkomen.

Uit de gesprekken kwam naar voren dat de meeste Nederlanders (zo rond de jaren tachtig van de vorige eeuw) al nauwelijks meer enige kennis hadden van hun eigen verleden. En wanneer het gesprek wel over dat verleden ging, wilden de Nederlandse gespreksdeelnemers het er eigenlijk niet over hebben.

De Duitsers hebben na de Tweede Wereldoorlog – op initiatief van kerken en overheid – veel gedaan aan 'Vergangenheitsbewältigung': de collectieve verwerking van het verleden. Het is verdrietig dat de contacten tussen Molukse en Nederlandse christenen niet geleid hebben tot een beweging waarbij het koloniale verleden van de Nederlanders verwerkt is. Wanneer we deze constatering iets wijder trekken, dan valt op dat het ons als kerken en christenen redelijk lukt om met elkaar in gesprek te komen over die verschillen, die ons kleurenpalet weten te verrijken: taal, cultuur, afkomst. Het wordt lastig wanneer het element van lijden een plek moet krijgen.

Echter, het palet van de verscheidenheid kent niet alleen stralende kleuren. Ook

donkere kleuren maken onderdeel uit van de veelkleurigheid. Men zegt dat zwart geen kleur is. Misschien dat we er daarom wel zo snel aan voorbijgaan. Maar 'eenheid in Christus' is een lege slogan, wanneer we niet beseffen dat we in Christus te maken hebben met de lijdende. 'Eenheid in Christus' is niet een werkelijkheid die er al is, maar het is een toekomst waarnaar we onderweg zijn. Een toekomst, waarvan iets zichtbaar wordt wanneer we leren luisteren naar de ander in de Ander.

*Het wordt lastig
wanneer 'lijden'
een plek moet krijgen*

Iets van die werkelijkheid werd zichtbaar toen het Moluks Theologisch Beraad op uitnodiging van de Universiteit van Stellenbosch het 150-jarige bestaan van die universiteit meevierde.

Bij de rond dit jubileum georganiseerde conferentie vonden diepe gesprekken plaats tussen Molukse predikanten en predikanten uit Zuid-Afrika. Sleutelwoord voor die gesprekken was de wederzijdse herkenning. Bij de rondleiding door een school wijst de man die de rondleiding verzorgt op de foto's van zijn ouders, schoonmoeder en hemzelf. Hij vertelt hoe de kleurlingen vanwege de apartheid hun mooie woningen, kerk en andere gebouwen moesten verlaten. Die gebouwen werden vervolgens rücksichtslos gesloopt.

'De tranen staan in zijn ogen en we zijn stil als we allen weer samenkomen. Ik

*zeg tegen onze 'gids': 'Your pain is my pain, your tears are my tears'.*⁵

De oecumenische beweging heeft alleen toekomst, wanneer ze een beweging durft te zijn van mensen die hun eigen verleden en de pijn van anderen serieus durven te nemen. Een beweging van kreupelen, onderweg naar een nieuwe toekomst.

Noten

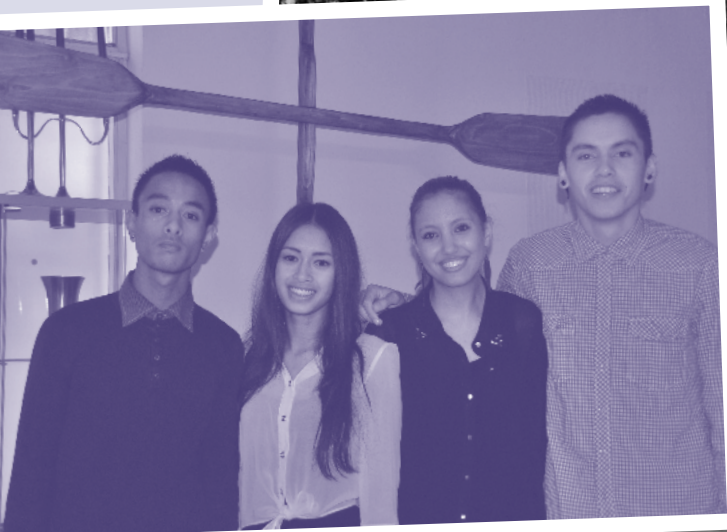
¹ <https://historiek.net/over-de-opheffing-van-het-knil-in-1950/150125/>

² Ronduit schrijnend is het, dat er na verloop van tijd wordt ingezet op 'integratie' van de Molukse gemeenschap. Talrijke rapporten constateren vervolgens, dat die 'integratie' niet succesvol verloopt. Voor een overzicht zie: <https://longreads.cbs.nl/molukkers-in-nederland/>

³ De aanleiding was, dat Nederland op 27 december 1949 de soevereiniteit van Nederlands-Indië had overgedragen aan de Republiek Indonesië (RIS), de Verenigde Staten van Indonesië. De Zuid-Molukken maakten toen als provincie deel uit van de deelstaat Oost-Indonesië. Spoedig na de onafhankelijkheid begon Indonesië onder president Soekarno met het opheffen van de federale structuur.

⁴ Het betrof een Gezamenlijke Verklaring tussen de Indonesische Gemeenschap van Kerken (PGI), de GIM, de NGPMB, de GKN en de NHK, die ondertekend werd in Jakarta op 7 maart 1995.

⁵ Zeth Mustamu in *Spirit, Identity, Culture*, Impressies van de internationale MTB-Houtenconferentie te Stellenbosch, 2009, (niet in de handel), 11.

Lain lihat lain – zorgzaam naar elkaar omkijken

In de context van zorgzaam met elkaar omgaan wil ik u, in grote stappen, meenemen op een reis die de Molukse gemeenschap in Nederland de afgelopen zeventig jaar heeft afgelegd. Een reis waarin een gemeenschap dacht dat haar verblijf hooguit zes maanden zou duren. Een reis die in 1951 begon met de overtocht van ex-KNIL-militairen en hun gezinnen, samen 12.500 in getal.

Als je samen met een Molukse oudere terug kijkt op zijn of haar leven, dan vraag je je af waar deze oudere de kracht vandaan haalde om met zoveel wendingen in het leven om te gaan.

Twee, met pech drie oorlogen op rij in het voormalig Nederlands-Indië, daarna geen terugkeer naar het familiehuus op de Molukken of de mogelijkheid om de draad van het leven elders in Indonesië op te pakken. In plaats daarvan een overtocht per vrachtschip naar Nederland die een maand duurde. Bij aankomst ontslag uit militaire dienst, huisvesting in voormalige concentratiekampen – terwijl de oorlogservaringen nog vol in het hoofd zitten. Geen werk, een onzekere toekomst en zeker niet overal een gastvrije ontvangst. De nare ervaringen hebben vele Molukkers vroeg oud gemaakt.

Hoe sterk is de gemeenschapszin?

Wat een verademing moet het voor de Molukkers, destijds Ambonezen genoemd,

geweest zijn dat er verschillende organisatievormen ontstonden waar zij zich in thuis konden voelen. Molukse verwantschapsorganisaties, gerelateerd aan het dorp van herkomst op de Molukken.

En ook kerkelijke organisaties als de Geredja Indjili Maluku, de GIM, die dit jaar stilstaat bij haar zeventigjarig bestaan. Een landelijke organisatie die diep geworteld is binnen de Molukse gemeenschap. Al snel kwamen daar aan de GIM gelieerde organisaties bij voor vrouwen (PIKIM), jongeren (PPKM) en zondagschool (MAGIM). De GIM en haar organisaties waren in bijna iedere Molukse wijk actief.

En dat was maar goed ook, want de jaren zeventig en tachtig waren pittig. Niet alleen vanwege de gewelddadige acties, ook de veel voorkomende drugsverslaving en grote werkloosheid onder de jeugd zorgden voor onrust binnen de Molukse gemeenschap. Blijven omkijken naar elkaar werd een uitdaging. Zoveel gezinnen hadden het moei-

lijk, moesten rondkomen met een klein inkomen, waren klein behuist en hadden te maken met een opeenstapeling van problemen die hen kwetsbaar maakte. Hoe sterk is dan de gemeenschapszin? Wie is dan nog in staat om te kijken naar de ander?

Onderlinge afstemming

Intussen nam het aantal ouderen toe. Er waren weinig ouderen onder de passagiers aan boord van de schepen die in 1951 in Rotterdam en Amsterdam aanmeerden. De meeste militairen waren rond de 25 jaar oud en kwamen als vrijgezel of met gezin.

Ouders woonden bij de kinderen in, of andersom. Uit de passagierslijsten blijkt dat er bij aankomst in Nederland 205 personen ouder waren dan 50 jaar.

Zorg en welzijn had binnen de Molukse gemeenschap altijd vanzelfsprekend geleken. Ondersteuning vanuit de kerkelijke organisaties als de GIM evenzo. In het boek *Een wonderbaarlijke spijziging* (1989), geschreven naar aanleiding van het 35-jarig bestaan van de GIM, staat dat er, ondanks de opkomst van professionele welzijnsondersteuning, nog steeds sprake bleef van

‘traditionele Molukse zorg’. De Molukse gemeenschap was alleen goed bereikbaar en aanspreekbaar via het netwerk van Molukse maatschappelijke en religieuze belangenorganisaties.

Vandaag de dag is de GIM nog steeds een levende organisatie en speelt het samen met andere religieuze en maatschappelijke organisaties, van Molukse en andere signatuur, een belangrijke rol in de Molukse gemeenschap. Maar met het verdwijnen van de eerste generatie verdwijnen ook vanzelfsprekende ondersteuningsstructuren. Ze zijn er nog wel, maar vragen om meer onderlinge afstemming en organisatie.

Niet alleen

Sinds 1996 houdt de Landelijke Stichting Molukse Ouderen, de LSMO, zich bezig met zorg en welzijn ten behoeve van Molukse ouderen. In verschillende plaatsen is hierbij goede samenwerking met de GIM en andere Molukse organisaties.

Een goed voorbeeld van kennisuitwisseling was een studieweekend in 2010 met de titel ‘Diaconaal werk en ouderenzorg’. De centrale vraag was hoe we elkaar zouden kunnen versterken. Zodanig dat de ouderen (en hun familie) die zich in een kwetsbare positie bevinden, snel ondersteuning kunnen krijgen, vooral als er geen kinderen in de buurt wonen.

Er zijn verschillende bijeenkomsten georganiseerd over zorg en welzijn van Molukse ouderen. ‘Zorgen voor een ander hoeft je niet alleen te doen’, was eens de openingszin van een GIM-predikant, ‘en daarom zitten we nu bij elkaar.’ De aanwezigen gingen gedreven met elkaar in gesprek over hun wensen

wanneer meer zorg nodig zou zijn. Iedereen voelde zich gesteund en niet alleen.

‘Samen-redzaamheid’ met als basis liefde, respect en loyaliteit

Corona heeft onze activiteiten stilgezet, maar de wens om samen zorgzaam naar elkaar om te kijken, blijft. Niet een afwachende ‘*lain lihat lain*’, maar een ‘*lain lihat lain*’ met als basis liefde, respect en loyaliteit voor elkaar. De ‘samen-redzaamheid’ die de Molukse gemeenschap als erfgoed van de eerste generatie heeft meegekregen, versterkt deze basis nog eens.

Jeanny Vreeswijk-Manusiwa is programmadirecteur van de Landelijke Stichting Molukse Ouderen (LSMO).

Geen genoeg nemen met ‘gemakkelijke’ verzoening

Wat zou Desmond Tutu gezegd hebben in Karlsruhe?

De elfde Algemene Vergadering van de Wereldraad van Kerken kwam in Karlsruhe in de eerste week van september 2022 samen onder het thema ‘De liefde van Christus zet de wereld in beweging richting verzoening en eenheid’. De vraag rijst dan op welke manier dit thema inspireert om te bidden en de mensen in Rusland en Oekraïne aan te spreken.

Vele Europese kerken hebben uitdrukkelijk afwijzend gereageerd op de inval van Rusland in Oekraïne. Een aantal kerken uit het globale Zuiden aarzelen om een standpunt in te nemen in dit Europees conflict. De beelden van de barbaarse verwoestingen in Oekraïne voelen heel ongemakkelijk, maar ook Rusland lijkt argumenten te hebben. Ze zijn er beducht voor, net als hun regeringen, om zich zomaar voor de kar van het Westen te laten spannen. Het Westen heeft zelf in hun koloniale regio's in Afrika, Latijns-Amerika en Azië een spoor van destructie en genocide nagelaten. De door Amerika en haar bondgenoten geleide invasie van Irak na 9/11 was gebaseerd op misinformatie en heeft de geloofwaardigheid van het Westen verder aangetast. Tegenover tanende interesse en teruglopende investeringen vanuit westerse landen zien ze in hun landen groeiende investerende

aanwezigheid van Chinese en Russische overheden en bedrijven.

De stem van Desmond Tutu

Op welke manier inspireert het Assembleethema ‘richting verzoening en eenheid’ om te bidden en de mensen in Rusland en Oekraïne aan te spreken? Oproepen tot een wapenstilstand en het begin van onderhandelingen? Oekraïne steunen in geweldloos verzet en acties van burgerlijke ongehoorzaamheid? Oekraïne steunen in zijn terugvechten met het doel de bezette gebieden te bevrijden, op basis van het theologisch ethisch concept van rechtvaardigde oorlog? Een aantal theologen en kerkleiders, onder hen Rowan Williams, emeritus aartsbischof van Canterbury, hebben gevraagd om de schorsing van het lidmaatschap van de Russisch-Orthodoxe Kerk. Want deze lidkerk van de Wereldraad steunt expliciet de

Verzoening en de 'Molukse kwestie'

De houding van aartsbisschop Desmond Tutu ten aanzien van de Russisch-Orthodoxe Kerk zou zeer waarschijnlijk niet anders geweest zijn dan zijn houding met betrekking tot zijn houding in de apartheid: geen genoegen nemen met gemakkelijke verzoening – *'billige Gnade'*.

Hier ligt een aanknopingspunt naar de 'Molukse kwestie'. Van Nederland mag verwacht dan wel geëist worden, dat er gemeente excuses worden aangeboden voor de houding naar de Molukse KNIL-militairen en hun gezinnen – ze kregen hun ontslag uit militaire dienst midden op zee te horen. Die excuses kunnen er alleen maar komen als er een gemeenschappelijke visie komt op de geschiedenis.

Verzoening kan nooit zonder waarheid. Met andere woorden, 'verzoening' is iets anders dan excuus aanbieden met als tweede stap 'zand erover'. Verzoening leidt tot een nieuwe gezamenlijke werkelijkheid. De excuses van Nederland aan Indonesië zijn van zo'n nieuwe werkelijkheid geen teken: als enige land ter wereld wordt 17 augustus nog steeds niet door Nederland erkend als onafhankelijkheidsdag.

— De themaredacteuren van deze special van *TussenRuimte*, Sjaak van 't Kruis en Verry Patty, maakten de anglicaanse aartsbisschop Desmond Tutu van Zuid-Afrika mee op een internationale seminar, waarbij Molukse en Zuid-Afrikaanse predikanten betrokken waren.

inval. Anderen vinden dit geen goed idee, omdat ze van mening zijn dat zo de mogelijkheid tot dialoog wordt afgesneden. Op een moment als dit missen de kerken de stem van de op 26 december 2021 overleden emeritus aartsbisschop Desmond Tutu van de Anglicaanse Kerk in Zuid-Afrika: zijn profetische stem, zijn moed, zijn wijsheid en zijn ontwapenende humor. Wat zou hij kerken hebben gezegd? Zou hij ondubbeltzinnig de inval hebben veroordeeld? Zou hij hebben opgeroepen tot verzoening? Zou hij hebben opgeroepen tot geweldloos verzet? Zou hij een boycot van Rusland hebben gesteund? Zou hij schorsing van het lidmaatschap van de Russisch-Orthodoxe Kerk genegen zijn geweest?

Commissie Waarheid en Verzoening
Desmond Tutu wordt door velen automatisch geassocieerd met het thema verzoening. Dat is niet vreemd. Nelson Mandela, de president van Zuid-Afrika, had hem in 1995 gevraagd het voorzitterschap van de Truth and Reconciliation Commission of South Africa (1995-98) op zich te nemen. Die commissie had als opdracht te luisteren naar die slachtoffers van apartheid, die geleden hadden onder grove schendingen van de mensenrechten tijdens de apartheidperiode. Dat waren meestal slachtoffers van de veiligheidsdiensten die werkten in opdracht van de apartheidregering, maar soms ook slachtoffers van geweld binnen de anti-apartheidsbeweging.

De commissie diende ook concrete maatregelen voor te stellen om de slachtoffers te compenseren voor de geleden schade. Verder konden de daders van grove mensenrechtsschendingen amnestie vragen, op voorwaarde dat ze de waarheid vertelden over alles wat ze hadden uitgericht: wie hun slachtoffers waren, wanneer, waar, wat ze met de lichamen van slachtoffers hadden gedaan ... Die daders dienden de waarheid op te biechten, maar ze hoefden geen berouw te tonen, spijt te betuigen of vergeving te vragen.

Tutu had het moeilijk met dit mechanisme waarbij daders amnestie konden krijgen, omdat ze de mogelijkheid kregen de waarheid te vertellen zonder schuld te belijden, en zich konden verschuilen achter bevelen van hogerhand of achter de context van de noodtoestand tijdens de laatste apartheidsjaren. In Tutu's christelijk verstaan van vergeving en verzoening hoorde daar steeds een zeker schuldbesef en berouw van de dader bij. Toch stemde hij uiteindelijk toe om de rol van voorzitter van de nieuwe commissie op zich te nemen. Enerzijds beseftte hij dat het vastgelegde mechanisme van de Zuid-Afrikaanse waarheids-en-verzoeningscommissie gebaseerd was op een politiek compromis, in een context waar geen van beide partijen de andere had verslagen. De apartheidspartij, de Nationale Partij, zou nooit hebben ingestemd met een onderhandelde oplossing weg van apartheid, als zij niet de garantie had gekregen dat de opdrachtgevers (politici van de Nationale Partij) en uitvoerders in de veiligheidsdiensten (leger en politie) na het einde van apartheid en de overgang naar een democratisch kiesstelsel, zouden zijn bloot-

gesteld aan in hechtenisneming, veroordelingen met eventueel levenslange opsluiting, of wederrechtelijk terechtstellingen onder volkswoede. Voor hen was er zonder amnestieregeling geen politiek akkoord mogelijk. De veiligheidsdiensten zelf zouden ook nooit zijn meegegaan in een deal zonder amnestieregeling. Tutu legde zich uiteindelijk neer bij dit niet volledig bevredigende verstaan van verzoening in de context van het politiek compromis en het inzicht dat dit het meest haalbare was.

Anderzijds wilde hij het politiek compromis ook wel steunen en verdedigen, omdat hij sterk geloofde in de kracht die uitgaat van de verhalen van slachtoffers. Wanneer die getuigden over wat hun was aangedaan, de schade en de pijn die ze hadden geleden, kon daarvan een appèl uitgaan op de daders. Hij geloofde dat hun waardigheid daders tot inzicht kon brengen. Dat gebeurde ook af en toe en leverde soms aangrijpende scènes van verzoening op tijdens live uitzendingen van de mensenrechtencommissie: daders besefend wat ze hadden aangericht, soms vergeving vragend aan en krijgend van de daders. Maar er waren ook daders die wel bereid waren de slachtoffers te vertellen wat ze hadden gedaan zonder schuldbelijdenis en die op basis daarvan amnestie vroegen en kregen. De beperktheid van de Zuid-Afrikaanse Waarheid-en-Verzoeningscommissie bleek verder uit de vaststelling dat de hoogste verantwoordelijken uit de politiek en veiligheidsdiensten zich nooit hebben aangeboden bij de Commissie. Maar ondanks al de beperkingen die het uitgewerkte politiek compromis bevatte, wordt algemeen geaccepteerd dat dit mechanisme en het func-

tioneren van de commissie ertoe hebben bijgedragen dat het geweld van het apartheidsregime na het einde van apartheid niet heeft geleid tot een burgeroorlog.

Iconisch voorzitter

De wijze waarop Desmond Tutu die taak op zich nam laat zien dat verzoening niet vanzelfsprekend is, zelfs niet in een post-conflictsituatie. De Waarheid-en-Verzoeningscommissie was een overheidsinitiatief van een staat met een nieuwe seculiere constitutie. Eigenlijk werd van hem verwacht dat hij die seculariteit in zijn rol als voorzitter zou belichamen. Maar dat lukte hem niet. Hij kon zijn rol als voorzitter van de commissie niet los maken van zijn christelijke identiteit. Hij zat de vergaderingen voor in zijn paarse bischopskleding en hij creëerde een liturgische setting met kaarsen en religieuze liederen aan het begin van iedere bijeenkomst. Hij gaf ook zijn eigen draai aan het thema verzoening door het te verbinden met het thema vergeving in de christelijke traditie. Niet iedereen was gelukkig met die eigen accenten en invullingen van zijn mandaat rondom waarheid en verzoening, maar het werkte in de meeste gevallen wel. Precies omdat de overgrote meerderheid van de bevolking zich verbonden wist met het christelijk geloof.

Bij zijn optreden in dienst van de verzoening was Tutu zich ook steeds bewust van de nood aan gerechtigheid

En zo, met zijn eigen invulling zou Tutu, die eigenlijk aarzelingen kende rond het

afgesproken mechanisme van verzoening, bekend worden als die iconische voorzitter die echt empathisch luisterde naar de slachtoffers van het apartheidsregime. Tutu hilde met de moeders mee toen die vertelden hoe hun man of hun zoon ineens verdween, opgepakt door de veiligheidsdiensten. Soms vermoord teruggevonden, soms zonder ooit nog iets vernomen te hebben over wat er met hun geliefden was gebeurd. Tutu zou nadat zijn voorzitterschap was afgelopen een boek schrijven over zijn rol binnen de commissie: *'No future without forgiveness'* – 'Geen toekomst zonder vergeving'. Hij vertelt daarin over zijn aarzelingen over het politiek compromis, dat hij na afweging toch accepteert en verdedigt, en over zijn zoeken naar een eigen stijl bij het uitvoeren van zijn mandaat als voorzitter. Het laat zien dat hij bij zijn optreden in dienst van de verzoening zich ook steeds bewust was van de nood aan gerechtigheid.

Theologische inzichten

Ook tijdens de apartheidsjaren zou de kerkleider en anti-apartheidsactivist niet zomaar oproepen tot verzoening. Hij had eerst en vooral zelf ondervonden hoe ontmenselijkend apartheid was. Kort na het behalen van zijn onderwijsdiploma vaardigde de apartheidsregering nieuwe onderwijswetten uit. Niet-witte kinderen en hun onderwijzers mochten in het kader van het nieuwe zogenaamde Bantoe-onderwijs alleen nog maar basisvaardigheden aangeleerd krijgen. Dit minderwaardig onderwijsstelsel diende om de zwarte bevolking voor altijd tot knechten te maken van de witte bevolking.

Aartsbisschop Desmond Tutu (midden) als voorzitter van de Waarheid-en-Verzoeningscommissie in Zuid-Afrika (1995-1998)

Desmond Tutu voelde zich vernederd tot in het diepste van zijn ziel en het maakte hem vastberaden om zich te verzetten. Het christelijk geloof dat hij van huis uit had meegekregen stimuleerde zijn verzet. De vernedering van de zwarte bevolking kon nooit in overeenstemming zijn met wat de Bijbel leerde. Hij volgde daarop een opleiding tot Anglicaans priester en studeerde enkele jaren theologie in London in de jaren zestig. In de jaren zeventig zou hij ook nog enkele jaren werken vanuit Londen voor de Afrika-desk van de Wereldraad van Kerken. Maar zijn diepste theologische inzichten zou hij in Zuid-Afrika opdoen. Hij begreep heel snel het belang van het door de zwarte christelijke studentenleider Steve Biko ontwikkelde concept *Black Consciousness* – ‘zwart bewustzijn’. Dit begrip was het antwoord op het minderwaardigheidscomplex dat velen onder de zwarte bevolking ontwikkeld hadden naar aanleiding van eeuwen van kolonisatie en gewelddadige onderdrukking, gevolgd door de apart-

heidswetten waarbij de zogezegde niet-witte ‘rassen’ via wetten ondergeschikte tweederangsburgers werden.

Als je voortdurend wordt gezegd dat je minderwaardig bent, ga je je op een bepaald moment ook zo voelen en ga je dat internaliseren. Dat kon alleen gecounterd worden door trots te ontwikkelen op wie je was als niet-witte persoon. Dat deed het programma van Black Consciousness. Tutu samen met enkele andere zwarte theologen ontwikkelde aansluitend daarbij een *Black Theology* – een ‘zwarte theologie’.

God heeft de zwarte mens geschapen als evenwaardig aan en gelijkwaardig aan de witte medemens. Daarom mag de zwarte persoon dankbaar zijn om wie zij en hij is. Daarom verzette zwarte theologie zich ook tegen apartheid. Ze protesteerden, marcheerden, deden aan passief verzet, en lieten zich arresteren en sommigen werden gefolterd.

Tutu schreef een brief aan de Zuid-Afrikaanse president. Hij veroordeelde de christelijk-nationalistische retoriek van de Nationale Partij, waarmee ze zich ideologisch verdedigde tegenover het goddeloos communisme. Haar christelijk nationalisme fundeerde ze op de Bijbel, concreet dubieuze interpretaties van enkele Bijbelverzen die moesten bewijzen dat God de mensen in aparte rassen had geschapen die tot het einde der tijden gescheiden zouden moeten blijven. En dat God het witte ‘ras’ had uitgekozen om de zwarte ‘rassen’ te leiden. Juist als christen verwierp hij fel dit christelijk nationalisme.

Tutu en andere zwarte kerkleiders weigerden in te gaan op het verzoek van witte kerkleiders om het gewapend verzet tegen apartheid te veroordelen. Ze weigerden ook om mee te gaan in oproepen vanuit de witte kerken om samen zomaar aan te dringen op verzoening. Integendeel, ze steunden oproepen aan de internationale gemeenschap om Zuid-Afrika te boycotten. Zwarte kerken ijverden verder voor de schorsing van witte kerken die apartheid steunden uit internationale oecumenische organisaties, zoals de Wereldraad van Kerken en uit confessionele Wereldverbanden, zoals de Wereldbond van de Gereformeerde Kerken of de Lutherse Wereld Federatie. Geen verzoening zonder gerechtigheid.

Gerechtigheid – of rechtzetting – betekende dat apartheid eerst moest verdwijnen.

Verzoening is niet goedkoop

Gerechtigheid – of rechtzetting – betekende dat apartheid eerst moest verdwijnen. Tutu zou zich pas beginnen te engageren voor verzoening nadat de laatste president van de Nationale Partij, F.W. de Klerk, had aangekondigd dat hij de verzetsbewegingen terug zou toelaten in het land, Mandela zou vrijlaten en onderhandelingen zou aanknopen om tot een einde van apartheid te komen.

Wie zo terugkijkt naar het leven en de boodschap van aartsbisschop Tutu kan niet anders dan concluderen dat er heel wat tijden

zijn geweest in zijn leven dat hij niet zomaar het begrip verzoening in de mond wilde nemen. Verzoening is niet goedkoop. Er moesten voorafgaande voorwaarden vervuld zijn.

Indien Desmond Tutu nog zou leven en hij was nu op de Algemene Vergadering van de Assemblee in Karlsruhe geweest, wat zou hij geadviseerd hebben? Hij zou gebeden hebben, zeker. Zou hij zomaar hebben opgeroepen tot verzoening? Zou hij gebeden hebben om een onmiddellijk staakt-het-vuren en vredesonderhandelingen? Zou hij hebben opgeroepen tot geweldloos verzet en de militaire steun van Westerse landen aan Oekraïne hebben afgewezen? Zou hij de schorsing van de Russisch-Orthodoxe Kerk hebben afgewezen? Afgaande op de complexe relatie met verzoeningsdynamiek tijdens zijn leven zou ik me zomaar kunnen voorstellen dat hij anders zou gesproken hebben. Het zou zomaar gekund hebben dat hij het christelijk-nationalistisch discours van de Russische staat en van de Russische kerk zou afgewezen hebben, ja zelfs veroordeeld als ketters. Het zou zomaar gekund hebben dat hij zou weigeren het gewapend verzet van Oekraïne te veroordelen en Rusland zou opgeroepen hebben om zich terug te trekken uit de bezette gebieden in Oekraïne. Het zou zomaar gekund hebben dat hij een schorsing van de Russisch Orthodoxe Kerk had gesteund ...

— Eddy Van Der Borgh is Desmond Tutu-hoogleraar Verzoening aan de Faculteit Religie en Theologie Vrije Universiteit Amsterdam.

— Jacob Meiring is stafmedewerker van de Desmond en Leah Tutu Foundation.

O.A. 70 JAAR GIM

Waren we als christen
niet altijd al migranten en
bijwoners?...

Ben jij een kleindochter van de dominee?

‘Pesulima ... Ben jij een kleindochter van de dominee?’ Met een trotse, zachte blik en krullende mondhoeken antwoord ik: ‘Ja, dat klopt.’ Waarna meestal, niet altijd, een (kort) gesprek over mijn opa en zijn werk voor de Geredja Indjili Maluku (GIM) volgt. En de vraag of ik de groetjes wil doen aan mijn vader, nadat ik heb verteld dat ik de dochter van Petrus (Ventje) ben.

Mijn opa was als predikant een ‘herder’ die veel landelijke aanhang onder de Molukse kerkgemeenschap had. Dit kwam, als de

Gina Pesulima (33), samenwonend en moeder van dochter Mex (4), werkt als freelance journalist en creative producer. Zij is de kleindochter van wijlen dominee Pesulima. In het kader van ‘70 jaar Geredja Indjili Maluku in Nederland’ schreef zij een persoonlijk, grenzenloos generatiestuk over wat de GIM voor haar en haar familie betekent en heeft betekend.

verhalen waar zijn, door zijn bijzondere manier van preken: rijk aan woordenschat (in vloeiend hoog-Maleis en foutloos Nederlands), beeldend en boeiend, én op de juiste momenten zelfs amusant. Als mijn opa preekte, dan werd er geluisterd en gelachen (dat lukt menig GIM-predikant vandaag de dag niet).

De kracht van mijn opa, als eerste-generatie predikant, was dat hij vanuit zijn hiërarchische positie in staat was om van zijn zogeheten voetstuk te komen. En van daaruit onder onze mensen te zijn. Dát is nu, pak ’m beet veertig jaar nadat mijn opa achter de kansel stond, voor mij als een van zijn dertig kleinkinderen nóg voelbaar. Wanneer dus een oom of tante, oma of opa in welke wijk dan ook, enthousiast vraagt of dominee Pesulima mijn opa was.

Tel daarbij op, dat tijdens de afscheidsdienst van zijn overlijden de dienstdoende predikant vol lof sprak over de ‘nestor en kerkvader’ van de GIM, en ik weet zeker dat mijn charismatische opa veel heeft bete-

kend en veel heeft bewerkstelligd voor de grootste protestantse kerk van de Molukse gemeenschap in Nederland.

In het teken van '70 jaar Geredja Indjili Maluku in Nederland' is mij als derde-generatie Molukse (en kleindochter ván) gevraagd om mijn verhaal te delen. Om zo een inkijkje te geven in wat de GIM voor ons als familie betekent en heeft betekend. Door de generaties heen: van mijn opa tot aan mijn vader en mijzelf. Van tijdelijk tot permanent verblijf. Van de kerkdiensten in – voor ons – woonoord De Biezen in Barneveld, tot aan de kerkdiensten in – voor ons – kerkgebouw Bethanië in de Molukse wijk te Lunteren. En later daarbuiten, als ik in mijn *twenties* in Amsterdam woon, om vervolgens met mijn gezin in Nieuwegein neer te strijken. Waar ik bij tijd en wijle toch mijn weg weet terug te vinden naar de GIM te Lunteren.

Een bezoek aan de kerk is een soort van thuiskomen

Een bezoek aan de kerk is een soort van thuiskomen, waar het vertrouwd is met de mensen die er zijn. Maar waar ik nu nog niet vaak (genoeg) ben. Ik mis in onze gemeente de verbinding tussen geloof en het dagelijks leven. En dat vind ik jammer. Het geloof en behoeften zoals persoonlijke ontwikkeling en creatief of actief bezig zijn, gaan naar mijn mening goed samen. En bevorderen wellicht de kerkgang onder mijn generatie en de generaties die volgen. Het huis van God, onze GIM, zou in deze

tijd – waarin je geen tijd hebt, maar tijd maakt voor de dingen die voor jou belangrijk zijn – een ontmoetingsplek kunnen zijn waar je luistert en leert, maar óók waar je vertelt en verbindt. Om op een heden-daagse manier en zónder onze *roots* te vergeten, samen het geloof te vieren. We zijn juist een vreugdevol volk. En ik vind dat 'het vieren van' ook in de kerk kan.

Om verder vooruit te kijken, is het belangrijk om terug te blikken. Mijn opa, ds. Domingus Pesulima is niet meer onder ons, hij overleed toen ik 11 jaar oud was (22 jaar geleden – red.). Volwassenengesprekken heb ik helaas niet met hem kunnen voeren. Dat voelt als een groot gemis. Gelukkig praat ik vanaf mijn tienerjaren veelvuldig met mijn vader en leer ik mijn opa via zijn verhalen kennen.

In het kader van dit artikel vraag ik mijn vader om samen koffie te drinken en herinneringen op te halen over zijn vader, mijn opa. Wie was hij, als dominee en als mens, zijn vader? Wat was zijn precieze rol binnen de GIM? En wat betekende de GIM eigenlijk voor hem en zijn grote gezin? Mijn vader, de verhalenverteller, zit op zijn praatstoel ...

Mijn opa's verhaal

Mijn opa was een van de oprichters van de GIM. Naast zijn werkzaamheden als predikant en voorzitter van het GIM-synodebestuur was hij tevens docent. Mede onder zijn leiding werden hulppredikanten opgeleid. Voor mijn opa stond 'zijn roeping' op de eerste plaats. Zijn werk was zelfs zo belangrijk dat zijn gezin er onder geleden

heeft. De tijdgeest van toen heeft er ongetwijfeld mee te maken gehad. De Molukse gemeenschap en haar politieke en kerkelijke leiders hebben ondanks opgelopen trauma's en teleurstellingen, de collectieve belangen – ten koste van hun gezinnen – vooropgesteld. Ook het predikanten-gezin van mijn opa en oma, bestaande uit dertien kinderen, heeft dat aan den lijve ondervonden.

'Opa leefde voor zijn werk, hij stond ermee op en ging ermee naar bed. Als zijn zoon heb ik hem ten tijde van zijn werkzame leven niet anders gekend. Bij tijd en wijle, als hij vrij van functie was, gingen wij met de auto met z'n allen ergens picknicken. Dat waren zeer leuke momenten, niettemin was zijn vaderrol ook bij dat soort summiere gezinsmomenten ondergeschikt aan zijn rol als kerkvader. Hij stond, voor mij, op een voetstuk, waarvan ik hem als kind maar al te graag vanaf zag stappen', aldus mijn vader.

Zoals bij de meeste Molukse gezinnen van destijds, was de rol van mijn oma en een aantal tantes van mijn vader van onschatbare waarde. Zij waren degenen die zorg droegen voor de algehele opvoeding van alle kinderen binnen het gezin.

'Mijn vaders werk slokte hem helemaal op. Achteraf gezien moet hem dat enorm veel, vooral mentale energie hebben gekost. Ik kan mij nog goed herinneren dat ik hem een aantal dagen niet thuis had zien komen en hem miste. Ik vroeg aan mijn moeder waar hij was: 'Papa is in een rusthuis voor

dominees opgenomen', was het enige wat ze zei', voegt mijn vader toe.

Maar als je werk niet alleen je werk is, maar je roeping ... dan zet je jezelf er dag in dag uit voor in, moet mijn opa gedacht hebben. Hij hield als predikant (en mens) zoveel van zijn gemeenschap dat hij, net als zoveel Molukse predikanten, jaren na zijn officiële pensioengerechtigde leeftijd, in functie aanbleef. Met als gevolg dat hij tijdens een werkvergadering op het GIM-hoofdkantoor geveldeerd werd door een beroerte. De laatste jaren van zijn leven heeft mijn opa zwijgzaam, maar niettemin terwijl hem niets ontging doorgebracht. Samen met mijn oma werd hij medio maart 2000 onder grote belangstelling van de Molukse gemeenschap begraven. Niet onder een palmboom op Ambon, maar onder een appelboom in Lunteren.

Om verder vooruit te kijken, is het belangrijk om terug te blikken

Ik heb mijn opa niet gekend als de welbespraakte en charmante dominee Pesulima, maar gelukkig hebben we de verhalen en foto's nog. In mijn research voor dit artikel stuit ik op een filmpje via YouTube, waarin mijn opa in een belijdenisdienst in De Biezen voortgaat. Met grote ogen, vol bewondering en trots kijk ik naar hem. Wat hij zegt, elk woord, komt binnen. En raakt me. Maar misschien ben ik bevooroordeeld als zijn kleindochter. Dat zou kunnen (lacht!).

Mijn vaders verhaal

Mijn vader is mijn held en kan in mijn ogen weinig fout doen, maar hij is geen voorbeeldige zoon van de dominee geweest. Ik ben benieuwd hoe het voor hem was om als *son of a preacher man* op te groeien. Waarom werd hij kerkenraadslid? Wat betekent het geloof voor hem op dit moment? Vragen die ik voor hem in petto heb, als onze koffiedate overgaat in een lange lunch.

'Het geloof werd ons met de paplepel ingegoten. Als kind en jongvolwassene nam ik het aan zoals het was. Ondanks dat ik met regelmaat tegen het 'glazen-dominee-huisje' aan trapte. Ik had veelal het gevoel dat ik dit allemaal voor de buitenwacht moest ondergaan. En dat gevoel werd bevestigd als ik weer door een 'buitenstaander' werd aangesproken dat een zoon van de dominee op een verlaten station geen jointjes hoort te roken. Maar als geen ander kan ik nu, als vader van vijf volwassen kinderen en

Foto uit 1951 van de Hoofdstraat in kamp De Biezen in Barneveld.

opa van vijf kleinkinderen, zeggen dat alles inherent is aan het jong zijn. Ik voel en ervaar dat het zaadje dat door mijn ouders is gezaaid en al die tijd is voorzien van water 'vrucht gaat dragen'. En het is aan mij om het zaadje over te planten en van water te voorzien, zodat het uiteindelijk weer vruchten gaat dragen. Turun Temurun (Maleis voor generatie op generatie – red.), aldus mijn vader.

In mijn tienertijd werd mijn vader kerkenraadslid van de GIM Lunteren. Niet omdat dat hij tijd over had, maar omdat hij het als zijn roeping zag (aha, zoon van zijn vader). Als mijn vader voorafgaand aan een Bijbeltekst voorging in gebed om vervolgens de tekst tweetalig voor te lezen, wist hij mij te boeien. Zelfs zijn dochter, die toentertijd met lichte tegenzin de kerkdiensten bijwoonde.

'Hoewel ik niet de volle tijdsperiode van Badan Madjelis heb afgemaakt, had ik deze tijd voor geen goud willen missen. Mijn geloofsbelijdenis is door deze roeping sterker geworden. Mijn een-op-een relatie met mijn Schepper is intenser geworden.'

Mijn verhaal

Ik geloof. Ik begin de dag met mijn dochtertje en vriend met het liedje 'Dank u voor deze nieuwe morgen, dank u voor deze nieuwe dag'. We bidden voor het eten en we bidden voor het slapen, maar mijn kerkgang is om te huilen. Dat is niet altijd zo geweest.

Toen ik nog thuis woonde en actiever deel uitmaakte van de Molukse gemeenschap in

Lunteren ging ik er naar de zondagschool, volgde ik catechisatielessen (en deed ik belijdenis), zat ik er in de *suling*-groep en had ik een rol in de jongerendiensten.

Maar dan verlaat je het ouderlijk huis, vlieg je uit naar, in mijn geval, Amsterdam. En wordt de kerk minder belangrijk.

Onze kerk voelt voor mij als WiFi: tijdens de ene dienst is er (even) verbinding en tijdens de andere dienst is de verbinding ver te zoeken. Of is er gewoon niet. Ik voel warmte ('Gina, wat leuk om je weer te zien in de kerk!'), maar ik mis de persoonlijke *touch*. Interactie. Om zó met elkaar in verbinding te komen. En samen te delen hoe we lessen uit de Bijbel op ons dagelijkse leven kunnen toepassen.

Ik zie maandelijkse themadiensten voor me, dat er elke laatste zondag van de maand wordt gehost door een groep uit onze gemeenschap. Van kinderen tot jongeren en yuppen en 55-plussers. Zo voelt iedereen zich gehoord en gezien. Of een kerkdienst voor de Molukse vrouw, in het kader van International Women's Day – Internationale Vrouwendag, die volledig draait om hoe je in je vrouwelijke kracht staat mét de hulp van God.

Maar ik zou ook inzetten op kerkactiviteiten die naast een kerkdienst kunnen plaatsvinden. Denk aan: een schilderworkshop voor kinderen, dat ze hun eigen Bijbelverhaal tot leven brengen op het doek of een *psalm walk*, waarbij een Bijbeltekst het gespreksonderwerp is tijdens de wandeling met gemeenteleden op de Veluwe.

Ach, wie ben ik. Ik ben niet mijn opa of mijn vader. Ik ben Gina Pesulima en ik zeg maar wat.

Drie generaties geloven:

‘Heb elkaar lief en kijk in liefde naar elkaar om!’

Mijn naam is Judith (roepnaam) Miens Aloysia Maria Molle-le Noble. In mijn namen zijn meerdere generaties vastgelegd. Mijn ouders zijn beiden katholiek opgevoed, mijn moeder in het vrije Den Bosch in de jaren vijftig-zestig, mijn vader in het meer conservatieve Buren in de jaren veertig-vijftig. Hun geloof beleden ze ieder op hun eigen manier en ze gaven mij en mijn broer en zussen mee wat geloven is. Daar hoorden ook de zondagse bezoeken aan de kerk bij, die we dikwijls afsloten met een wandeling in het Rhenense Bos.

We deden de communie en het vormsel, waarbij we leerden over de Bijbel, de heilige Geest en waarbij Maria, de moeder van Jezus, een belangrijke rol had in de verhalen. Mijn moeder kon zich vooral met haar identificeren. De zorg voor kinderen, de zorgen om de kinderen en de liefde die van haar uitstraalt, gaf mijn moeder dikwijls de troost en kracht om met vreugde te genieten van het leven.

Als ik terugdenk aan deze tijd van onze jeugd, denk ik dat ik vooral de gelijkenissen heb gezien van de verhalen in de kerk, en de manier waarop we werden opgevoed en hoe mijn ouders omgingen met hun naasten, liefdevol, liefde in overvloed. Genieten van momenten, van elkaar, van gezelschap, hard werken en samen delen wat je hebt. Op mijn vijftiende kreeg ik verkering met mijn man, Celestino Richard George Molle – ook in zijn naam zijn meerdere genera-

ties vastgelegd. De Molukse christelijke kerk had een sterke aantrekkingskracht op mij. De muziek, de taal, de intensiteit, het enorme samenzijn in groten getale. Ik zag overeenkomsten en verschillen met de geloofsopvoeding die ik zelf had gekregen.

... met in hun namen de generaties opgeslagen

De rituelen omtrent de kerkgang en zeker bij bijzondere dagen zoals een doop, een beëindiging en bij een overlijden, maakte dat ik veel respect kreeg voor deze tradities en het geloof meer en meer verankerde in mijn leven, terwijl mijn man en ik samen opgroeiden naar volwassenheid. In de opvoeding van mijn schoonouders herken ik veel van mijn eigen opvoeding. Zoals een Molukse

uitspraak luidt: ‘*Lain sayang lain*’, dat staat voor dat je elkaar altijd zult helpen, en dat je elkaar liefhebt.

Toen mijn man en ik twintigers werden wilden we graag verhuizen naar Amsterdam. We wilden onze eigen weg vinden en op zoek naar avontuur lonkte de grote stad. Het kerken bleven we doen in Tiel en ik ging nog regelmatig met mijn vader mee naar de katholieke kerk. De rijkdom van beide geloven, de liederen, de gebeden, de preken vanuit diverse perspectieven hebben mij verrijkt als mens en daar ben ik dankbaar voor.

Nadat mijn man en ik onze kinderen hadden gekregen werden wij via vrienden geïntroduceerd in de Molukse kerkgemeenschap in Amsterdam. Een warm welkom en de nabijheid en de vrijheid in deze gemeenschap hebben ervoor gezorgd dat we hier al jaren met plezier kerken. Onze kinderen zijn er gedoopt, met in hun namen wederom de generaties opgeslagen.

Een rode draad in het geloof zijn de verhalen, de preken, de gesprekken

Een rode draad in het geloof zijn de verhalen, niet alleen die van de Bijbel, maar ook die in de preken. En ook de gesprekken die je met elkaar hebt in de setting van de kerk, met familie en vrienden. Ook in mijn werk als coach en leider is het geloof en de waarden en normen die daarin centraal staan regelmatig een onderwerp van gesprek. Het blijft de basis van het omgaan met mensen.

De afscheidsdienst van mijn moeder zat ook vol met verhalen uit de Bijbel: de barmhartige Samaritaan en ook het verhaal over de sterke vrouw. De liederen waren vertroostend; het Ave Maria alsmede de moderne liederen geven nog steeds veel troost en een glimlach als ik ze hoor. Vele mensen waren aanwezig bij de begrafenis en de dienst en waren allen geraakt door de teksten en muziek die mijn moeder zelf had uitgekozen. Het geloof raakt je aan, doordat we van generatie op generatie verhalen doorvertellen, doordat we liederen ten gehore brengen, doordat het samenbrengt bij mooie momenten in het leven en bij de momenten dat je troost nodig hebt. De boodschap die mijn moeder ons mee wilde geven was: het leven is mooi, deel het met elkaar, kijk naar elkaar om en geniet!

Met mijn schoonmoeder bespreek ik regelmatig het geloof en het leven, de toevalligheden, de kleine wonderen, de momenten van geluk en de momenten waarin we steun en troost vinden. Mijn schoonmoeder is voor mij een voorbeeld van hoe je standvastig in het geloof, houvast vindt in het leven. Het leven gaat met ups en downs en daagt je elke keer weer uit om jezelf opnieuw uit te vinden, om elke dag opnieuw te beginnen en vooral het goede te doen. Mijn schoonouders zijn actieve begeleiders van het geloof, niet alleen in de kerkgang maar vooral in hun doen en laten. Zo zijn ze mantelzorgers voor meerdere familieleden en helpen ze vele mensen in hun omgeving met kleine en grote gebaren.

Soms maak ik me zorgen over of onze kinderen net zoveel geraakt zullen worden in

Judith Molle-le Noble omschrijft zichzelf als positief, leergierig, enthousiast, samen op zoek naar betekenis en verbinding. Op de foto staat zij (achterste rij, links op het hoekje) samen met drie generaties Molle in de Molukse kerk van Tiel, die de naam draagt: Anugerah – genade.

dit leven door het geloof, de verhalen, de muziek en het samenzijn als dat wij hebben meegekregen. Zo ging mijn vader vroeger wel drie keer op zondag naar de kerk; wij als gezin misschien één keer in de zes weken en kijken we veel online de dienst.

Tijden en vormen veranderen, onze kinderen krijgen een zelfde boodschap

Tijden veranderen, vormen en rituelen veranderen. Waar ik zeker van ben is dat onze kinderen in ieder geval een zelfde boodschap meekrijgen. Het startte bij onze

opa's en oma's, ging naar onze generatie als ouders, naar de ooms en tantes in onze gemeenschap. De inhoud van de boodschap is dat je elkaar lief mag hebben, dat God jou liefheeft, dat je jezelf mag liefhebben en dat je daarin omziet naar elkaar.

Deze boodschap zit niet alleen in het kerken dat we samen doen, maar ook en vooral in hoe we elke dag met elkaar omgaan. Ik zal in navolging van mijn ouders en schoonouders mijn uiterste best doen om de boodschap van liefde door te geven aan onze kinderen. Zoals hun ouders en generatie op generatie hebben uitgedragen: 'Lain sayang lain' – 'Heb elkaar lief en kijk in liefde naar elkaar om!'

Traditionele muziek en Molukse liturgie

De spirituele rijkdom van de Geredja Indjili Maluku in Nederland heeft aan dimensie gewonnen vanwege het contact met de moederkerk, de Gereja Protestan Maluku. Voor de liturgische ontwikkeling blijft de rol van etnoloog, musicus en theoloog Christiaan I. Tamaela bijzonder. In de conferenties van het Moluks Theologisch Beraad (MTB) maakten predikanten kennis met buitenlandse theologen. Zo ook met ds. Chris Tamaela, die in 2020 op Ambon overleed. Vanwege zijn promotiestudie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam kreeg hij meer dan een kwart eeuw de gelegenheid om de Molukse kerken in Nederland te bezoeken. Overal waar hij kwam pleitte hij voor een verbinding tussen de traditionele voorchristelijke muziekinstrumenten en zangvormen in de christelijke liturgie.

Meer lezen

— Tekst van Fridus Steijlen met een filmpje van Henk Thenu op www.museummaluku.nl: Chris Tamaela en Supu-isatie – Museum Maluku; <http://85.158.251.41> › wps › portal › muma: *'Chris Tamaela pleit ervoor dat de Molukse kerk op de Molukken open moet staan voor traditionele muziekinstrumenten en zangvormen. De kerk hoeft ...'*

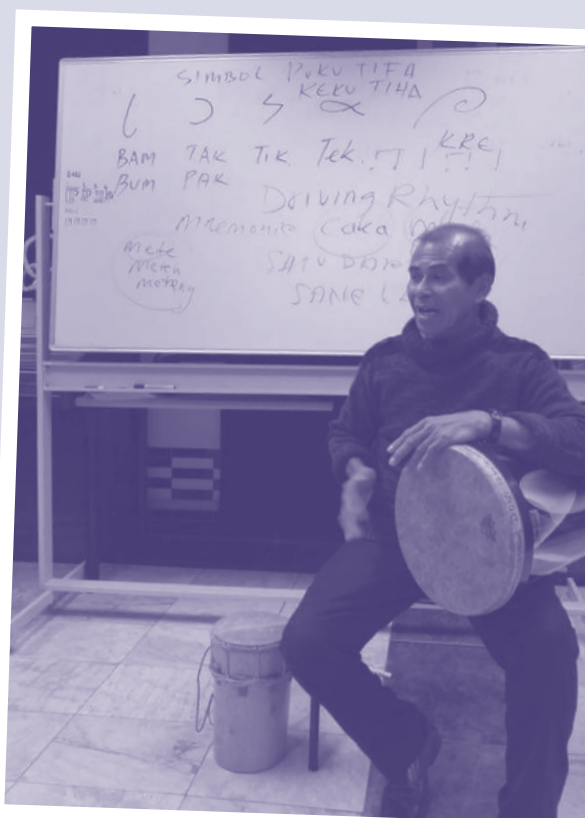
Ds. Chris Tameala bespeelt de klong, een Moluks eensnarig voorchristelijk instrument.

Blazend op de tahuri, een schelp die in de voorchristelijke periode als communicatiemiddel werd gebruikt en in de christelijke periode als kerkklok functioneerde.

Het gebruik van de oude symbolen blijft van betekenis in de Molukse christelijke spiritualiteit. De letterlijke tekst betekent 'garantie vragen van de voorouders' – in christelijke zin is God onze voorouder.

Workshop tifa (trom) bespelen

Dari mana ke mana?

Dat niemand bij de oprichting van de Geredja Indjili Maluku in november 1952 zal hebben gedacht dat in 2022 het 70-jarig jubileum van het kerkgenootschap zou worden gevierd, is een open deur. De zes maanden die men dacht in Nederland door te brengen, waren op die datum allang verstreken, toch leefde het idee dat het verblijf in Nederland van tijdelijke aard zou zijn en dat terugkeer naar een vrije Molukse staat een reële optie was, nog volop in brede kring.

Bij die gedachte van spoedige terugkeer paste ook het willen vasthouden aan een eigen kerkelijke organisatie, ondanks het advies van de Gereja Protestan Maluku (GPM), de Protestantse Kerk op Ambon, om zich aan te sluiten bij een Nederlands kerkgenootschap. Omdat de GPM een territoriale kerk was, die buiten de Molukken geen gemeenten had, werd in november 1952 de GIM, de Molukse Evangelische Kerk in Nederland, opgericht. De zeven legerpredikanten die in 1951 waren meegekomen, vormden de kern van de kerk. Zoals we weten heeft die eenheid niet lang standgehouden. Een rode draad in de geschiedenis van de gemeenschap is de roep om eenheid en de realiteit van groepsvorming en splitsing.

Als we naar de geschiedenis van de GIM kijken, kan het belang voor de samenhang binnen de gemeenschap nauwelijks onderschat worden. De kerk bood steun in onzekere tijden en gaf gelegenheid om een belangrijk onderdeel van de collectieve identiteit – het Molukse christendom – vorm te geven. Je hoeft maar een blik te werpen op foto's van de grootschalige bruiloften en belijdenisdiensten, om te zien hoe die deze rol onderstrepen. Dat de kerk via organisatie- en kadervorming ook een belangrijke broedplaats was van politiek activisme, mag evenzeer als bekend worden verondersteld. Dat belang van de kerk wil niet zeggen dat er geen grote veranderingen, crises en uitdagingen zijn (geweest). Zo is de rol van de vrouw binnen de kerk fundamenteel veranderd. Waar vrouwen in het begin niet in aanmerking kwamen om als predikant op te treden en het ouderlingschap het hoogst haalbare was, zou de kerk nu omvallen zonder vrouwelijke predikanten. Waar het gaat om zaken betreffende moraal en seksualiteit heeft de Molukse kerk zich ook moeten aanpassen aan de veranderende samenleving.

Van waar naar waar?

Op het gebied van de liturgie is eveneens veel veranderd. Jonge kerkgangers zullen het zich nu moeilijk kunnen voorstellen, maar de introductie van muziekinstrumenten anders dan de fluit en het orgel zorgde voor heftige discussies. En een dienst die alleen in het Maleis zou worden gehouden, zou nu op de nodige gefronste wenkbrauwen kunnen rekenen.

In de afgelopen decennia is de verhouding tussen de GIM en de GPM in de Molukken ook sterk aan verandering onderhevig geweest. Natuurlijk, voor veel kerkgangers is de band tussen de GIM en de RMS nog steeds een vanzelfsprekendheid. Maar er wordt ook ruimte geschapen voor uitwisseling op basis van de gemeenschappelijke geschiedenis en cultuur.

Wat zijn nu de grote uitdagingen voor de Geredja Indjili Maluku anno 2022?

- Onmiskkenbaar is de secularisatie een factor van betekenis ook in de Molukse gemeenschap. Kerkgang is niet meer vanzelfsprekend.
- Het diaconaat – de zorg voor ouderen en kwetsbaren – is actueler dan ooit. Daarvoor zijn ook meer (jonge) mensen nodig.
- Met het oog op de grote wereldproblemen – honger, klimaatverandering, migratie – zou de kerk moeten nadenken over een nieuwe concrete invulling van het begrip rentmeesterschap. Heel lokaal, ten opzichte van de wijkgemeenschappen, maar ook transnationaal, als het gaat om de exploitatie van de natuur in de Molukken.

Zo kan de GIM ook nu relevant blijven voor de Molukse gemeenschap, waar die zich ook bevindt.

— Wim Manuhutu is historicus en oud-directeur van het Moluks Historisch Museum. Momenteel is hij als docent geschiedenis verbonden aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

Synodevoorzitter ds. Otto Matulesy:

‘Wonderen gebeuren nog steeds in de kerk’

Ds. Otto Matulesy is ondanks de drukke werkzaamheden zeer opgetogen als we elkaar ontmoeten in het Houtense kantoor van de *Geredja Indjili Maluku* (GIM), de Molukse Evangelische Kerk in Nederland. Tot drie jaar geleden stond hij midden in het gemeentewerk, nu richt hij zich op zijn taak als *ketua*, voorzitter, van het synodebestuur van de GIM. Enthousiast deelt hij zijn verhaal met het oog op het 70-jarig bestaan van zijn kerk. Hij aarzelt zichzelf te omschrijven – ‘ik ben niet zo van de oneliners over mijzelf’ – maar het interview verliep in de geest van: ‘*Beta anak bangsa ...*’ – ‘Ik ben een kind van het volk ...’

Hoe is het voor u als synodevoorzitter van de Molukse Evangelische Kerk om het 70-jarig bestaan te kunnen vieren?

‘Voor mij is het een groot wonder dat we als Molukse Evangelische Kerk, de *Geredja Indjili Maluku* (GIM), nog steeds bestaan. Vroeger kwamen er vanuit de Nederlandse kerken vragen over de Molukse kerk. Zou ze nog standhouden na vijf of tien jaar? Zo’n vijf jaar geleden kwamen die kritische opmerkingen over de houdbaarheid van de Molukse kerk in Nederland juist van Molukse kant.

Ik ben blij en dankbaar, dat we alles doen om de Molukse Evangelische Kerk te laten voortbestaan. Juist in een periode waarin alles lijkt tegen te zitten ten gevolge van de coronapandemie en de dreiging van een derde wereldoorlog, spannen we ons in om als GIM een levende kerk te zijn. Met vallen en opstaan tonen wij de waarde van de GIM voor de Molukse samenleving in Nederland. Met de bezuinigingen en subsidiestop van de Nederlandse overheid zijn aan het einde van de vorige eeuw de meeste Molukse instellingen verdwenen. De GIM staat daarentegen als kerk op eigen benen.

Op weg naar het 70-jarig bestaan is ds. Michael Pattawala begonnen met een project, waarbij hij het gesprek aangaat met gemeenteleden door het land. Wij zijn als bestuur blij met de voorlopige rapportages en

kijken uit naar zijn presentatie tijdens de jubileumviering op 26 november in Drachten. In de ontmoetingen blijkt, dat de wens om binnen de Molukse kerk te blijven groot is. Onder de jongeren bestaat het sterke verlangen om als Molukker de eigen identiteit en cultuur in de kerk te behouden. Vanuit de gemeente en de jongeren klinkt de roep om meer aandacht te geven aan de eigen taal en cultuur. Een inspanningsverplichting zou niet verkeerd zijn om de taal en de Molukse spiritualiteit en geloofsgebruiken te handhaven.’

Wat is voor u als voorzitter de betekenis van de GIM in Nederland?

‘Als kerk gaat het om de onderlinge verbondenheid en de wijze waarop wij samen kunnen leven. Ik merk dat Molukse mensen zich niet zo thuis voelen in een Nederlandse kerk. Ik hoor ze meestal mopperen na een bezoek, ondanks hun kritiek ook op de eigen kerkelijke setting. De Molukse kerk de rug toekeren, nee, dat gaat niet, dat blijft voor hen een ongerieflijke kwestie. Wij hebben een nestgeur die wij telkens opnieuw doorleven bij speciale diensten waarbij het gezin betrokken is. Van huwelijk, doop en belijdenis tot de rituelen bij het sterven. Wij kennen mooie gebruiken zoals de *malam penghiburan* – de troostdienst – en de *makburat* – de uitvaart – waarbij wij als kerk en samenleving mensen nabij willen zijn in het verlies.

*‘Wij hebben een nestgeur
die wij telkens opnieuw doorleven.
We zijn gewend God overal bij te betrekken’*

Het bestaan van de GIM illustreert, dat je het christelijk geloof op eigen wijze mag beleven. Thuis bidden mensen nog bij de *piring natzar*, het huisaltaar. Bij alle levensgebeurtenissen komen we daar samen en we zijn gewend God overal bij te betrekken. Die opvoeding tekent ons. Constant ben je op zoek naar dat thuisgevoel, dat je binnen de GIM als Molukse kerk kunt vinden.’

Wat is de kracht van de prediking binnen een kerk als de GIM in Nederland?

‘Dicht bij huis blijven, de preek actualiseren. Daarbij komt niet alleen de context van de Bijbel in beeld, maar ook de geschiedenis van de Molukkers in Nederland. In de kerk is preken één aspect van het kerkenwerk. Er is óók gemeenteopbouw en pastoraat. In het pastorale werk blijft het de kunst om de contacten met de mensen warm te houden. In de Nederlandse kerk heb je veel academici, maar dat geeft geen garantie voor het voortbestaan van de kerk.

Hoe ga je met elkaar om? Kijk je wel naar elkaar om? Dat is de gedachte van *'laeng sajang laeng'*: 'de een heeft de ander lief'. Deze gedachte heeft de inhoud van elkaar helpend nabij zijn. Als we dit in de praktijk brengen, voert dit ons naar een andere Molukse lijfspreuk *'ale rasa beat rasa'*: 'wat jij voelt voel ik ook'. Het heeft te maken met solidariteit en verbondenheid. Dit zijn ook bijbelse zaken; hoe attenderen we mensen hierop? Hoe kunnen we dit uitbouwen?

Vanuit de kerk mogen wij dit promoten, zodat mensen ook de verbinding zien tussen het christelijk geloof, de Molukse cultuur en de Molukse christelijke identiteit. Het een sluit het ander niet uit. Je merkt dat de Molukse gebruiken impact hebben op onze christelijke levenshouding, maar dat dit ook omgekeerd het geval is.'

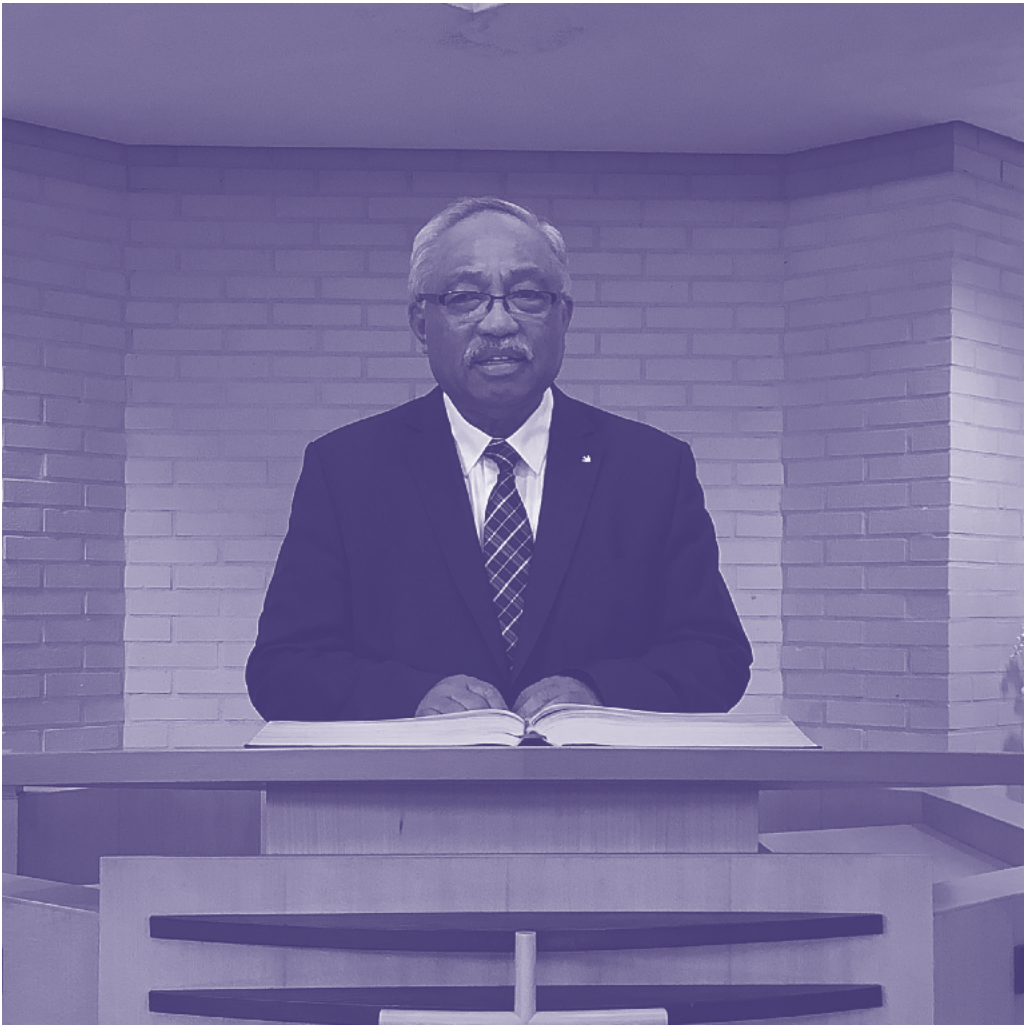
*'Je merkt dat de Molukse gebruiken
impact hebben op onze christelijke levenshouding,
maar dat dit ook omgekeerd het geval is'*

'Evenals in de Nederlandse kerken kent de Molukse kerk het diaconaat: elkaar helpen en elkaar nabij zijn. Daarbij wordt nog volop gebruikgemaakt van de verbanden en bondgenootschappen die van oudsher de Molukse samenleving kenmerkten, de zogeheten *pela-gandong*, gebaseerd op gemeenschappelijke herkomst en stamverbanden.

Jammer genoeg merk je de veranderingen in de Molukse wijk. Vroeger was het onbestaanbaar dat mensen na drie dagen dood in huis werden aangetroffen. Nu gebeurt het. Wij zijn ook aangetast door het *do ut des*-virus: je gaat niet meer bij iedereen langs met een kaart of envelop om je verbondenheid te onderstrepen.

Bij de eerste generatie kende je het gebruik van de *muhabbat*. Het woord betekent letterlijk liefde en staat symbool voor de onderlinge ondersteuning in goede en slechte tijden. Bij een sterfgeval stond je niet alleen om de nabestaanden heen, je droeg ook bij aan de kosten van de begrafenis via een gift. Maar nu merk je de veranderingen: heb jij ons niet geholpen dan helpen we jou de volgende keer ook niet. We moeten ervoor waken dat we deze traditionele ondersteuningsstructuur niet verwaarlozen. Niet iedereen heeft een overlijdensverzekering afgesloten. Hoe steunen we elkaar nu?

In een grote wijk met een goed georganiseerde dorpsvereniging, de *kumpulan negri*, zie je de voordelen. Maar wat doe je met een familie zonder zulke banden in de wijk? Hoe kun je elkaar op een positieve manier helpen en na-

Pendeta, dominee, Otto Matulessy achter de kansel.

bij zijn? Dit stelt ons wel voor nieuwe uitdagingen: hoe gaan wij om met de ontwikkelingen van de afgelopen jaren in de GIM?

Tijdens de coronajaren hebben wij ingezien, dat het kerkenwerk ook anders ingericht kan worden. Als predikant leerden wij te preken voor een kleiner publiek, alsof je in de huiskamer preekte. Ook kwam de livestreamingsdienst. Aan het licht kwam dat mensen het een pré vinden om op hun eigen tijd de kerkdienst thuis te volgen. Het kerkenwerk kon ook op een hybride wijze plaatsvinden. We leerden op een andere wijze de kerkdienst te vieren,

Pdt. Otto Matulessy in actie bij een predikantenvergadering.

nadat de traditionele gemeenschapsvormen moesten worden opgeschort. Zo bleek hoe creatief wij kunnen zijn om God te blijven betrekken in ons leven en in de kerk.’

Hoe ziet u als kerkleider de solidariteit van de kerk met de politieke idealen van de Republiek Maluku Selatan (RMS), de Republiek der Zuid-Molukken in ballingschap, sinds 1966 in Nederland gevestigd?

‘Als kerk bedienen we niet alleen RMS-aanhangers. Ik benoem die verbondenheid liever anders. De GIM is als kerk solidair met het lot van het Molukse volk. Die dienstbaarheid is inclusief. Je hebt te maken met mensen van verschillende pluimage, dat blijft de roeping van de kerk. Solidair zijn met het lot van het volk is in mijn ogen ruimer en beter geformuleerd dan dat

de GIM solidair is met de RMS. Wie qua ideologie een stukje naar links of rechts wil gaan, kan zich in wezen blijven bekommeren om het lot van het volk. De bediening is gericht op de relatie tussen God en de mensen. Dit komt ook tot uitdrukking in het thema van de viering van 70 jaar GIM: ‘*Indjil menghubungkan Geredja dan Maluku*’ – ‘Het Woord verbindt de kerk met Maluku’.

‘We zullen ons persoonlijk leed een plek moeten geven. We laten ons niet belasten door het verleden, we moeten ons inspannen om vooruit te kijken’

Dus de rol van de kerk in die Molukse samenleving is van existentieel belang: kijkend naar de behoeften van de mensen en meeleven met de mensen, bedient zij in voor- en tegenspoed het volk. Het blijft een uitdaging om in zo’n gemeenschap te werken. Je zult het volk moeten dienen en bedienen. Je kunt in de kerk niet zeggen: je bent Indonesisch, dus we gaan niet naar je omkijken. We zijn nu verder dan de beginperiode waar gold: wie niet voor ons is, is tegen ons. Dat bracht en brengt veel conflict en versplintering. Er werden toen ramen ingegoooid en bedreigingen waren aan de orde van de dag.

We zijn geroepen om die tijd achter ons te laten. We moeten ons ervoor hoe-den in het verleden te blijven steken, anders kunnen we de toekomst niet opbouwen. We zullen ondanks alle onenigheid moeten samenwerken. Ik maak graag gebruik van de uitspraak van Xanana Gusmao van Oost-Timor, die probeerde het gesprek aan te gaan met voor- en tegenstanders waar het ging om de band met Indonesië: ‘Zonder samenwerking kunnen we het land nooit opbouwen.’ Dit geldt ook voor ons Molukkers ...

Een gezonde samenleving heeft mensen nodig met een gezond lichaam en dito geest. We zullen ons persoonlijk leed een plek moeten geven. Ook al hebben zij vroeger mijn vader of moeder slecht behandeld, we laten ons niet belasten door het verleden, we moeten ons inspannen om vooruit te kijken. Anders gezegd: hoe kunnen wij vanuit een verdeeld verleden samen stappen zetten naar een gezamenlijke toekomst? In de Bijbel wordt gesproken over de nieuwe hemel en de nieuwe aarde. Dat betekent niet dat er naast onze wereld een nieuwe wereld komt. Het nieuwe begint juist in de situatie, in de context, in de wereld waarin we ons nu bevinden. Je kunt dus niet blijven vastzitten aan het oude ...

Onze roeping als kerk is samen werken aan een nieuwe hemel en een nieuwe aarde hier en nu. We hoeven niet te denken aan het hiernamaals. Als je in de wijk woont is het de vraag wat wij actueel kunnen bijdragen aan de kwaliteit van het gemeenschapsleven. Hoe kunnen we er een mooie leefwereld van maken? Je mag je nooit onttrekken aan de wereld en de gemeenschap waar je leeft.

Wat we nu ook zien, is dat ons leven beïnvloed wordt door leefpatronen vanuit de Nederlandse samenleving. Dat hoeft ons er niet van te weerhouden om te blijven voortbouwen aan een andere toekomst door samen te werken en samen te leven. Een revitalisatie van de normen en waarden van de eerste generatie Molukkers kan ons daarbij in de juiste richting duwen. Hoe kun je je identiteit als Molukse christen voeden via de culturele en spirituele waarden in de Nederlandse context?’

*‘Word onafhankelijk,
zeg wat je op je hart hebt
en ga open het gesprek met elkaar aan’*

De GIM heeft veel te delen in die Nederlandse context, zeker als het gaat om oecumenische samenwerking. Wij zijn ons niet of te weinig bewust van het feit dat we een kerkgemeenschap zijn met een rijke traditie. Hoe kunnen wij vanuit onze culturele setting de Nederlandse samenleving beïnvloeden, als het gaat om het samen leven op basis van de Molukse culturele omgangsvormen? Maak levensconcepten als *‘laeng sajang aeng’* – ‘de onderlinge liefdesband’ – en *‘ale rasa beta rasa’* – ‘wat jij voelt dat voel ik ook’, een uiting van saamhorigheid, troost en intens mededogen – concreet in kerk en samenleving.

De wereld bestaat gelukkig niet alleen uit Molukkers. Als kerk kunnen we onze eigen mensen niet voortrekken. De GIM is uitgegroeid tot een plek waar mensen met verschillende geschiedenissen en achtergronden zich thuis voelen. Voor het aangezicht van God is iedereen gelijk.

Daarnaast merken we aan de vertegenwoordigers van de derde en vierde generatie, dat het geen zin heeft om in de slachtofferrol van de jaren vijftig van de vorige eeuw te blijven hangen en alles van de Nederlandse overheid te eisen. Word onafhankelijk en maak gebruik van de vrijheid, die je in Nederland hebt. Zeg wat je op je hart hebt en ga open het gesprek met elkaar aan. We komen van ver. Eigenlijk kennen wij geen echte praatcultuur. In Nederland moeten wij als kerk de koloniale status van ons afschudden. Vroeger werden conflicten afgehandeld via het gebed. Alles werd afgewikkeld met

'e, lupa sadja' – 'laten we het maar vergeten'. Conflictbeheersing geschiedde via het gebed. Alles werd afgesloten met het samen bidden. Vroeger was dat oké, maar nu gaat het niet meer ... Je moet erover praten: wat kun je ervan leren? Durf je jezelf kritisch te onderzoeken om punten te vinden om het straks echt anders te doen?

Daarom zijn we blij met het landelijk project van ds. Michael Patawala dat ik eerder noemde: '*Batjarita di rumah Hua*' – 'Samen in gesprek in het huis van JHWH'. We hebben door de tijd heen geleerd om samen te praten en samen te werken. Dat zal niet alleen moeten gebeuren als personen, maar ook als kerken op oecumenisch gebied. De GIM kan ook aan de Nederlandse samenleving tonen hoe het kan als je met elkaar samenwerkt.'

Wat zou u nu als GIM wensen als het gaat om de samenwerking met Molukse kerken?

'Als kerken zullen we contact met elkaar moeten houden en onder alle omstandigheden moet allereerst het gesprek gaande gehouden worden. Want samen worden wij uitgedaagd om met allerlei moeilijke kwesties voor de Molukse christenen in Nederland om te gaan.

Wij zijn jammer genoeg gevangen en geworden van het verleden. Laten we nu met elkaar gaan samenwerken in onze taak als kerk van Christus. Ik praat niet over een eenheid, maar wel over een samenwerking. We hebben dezelfde roeping en staan voor dezelfde uitdaging. Als het gesprek loopt, volgt de rest vanzelf. Neem de tijd en leer van de geschiedenis van de Protestantse Kerk in Nederland, waarvoor meer dan veertig jaar nodig was om van de fusiegedachte te komen tot een levende samenwerking in een nieuw kerkverband. Steek als Molukse kerkgenootschappen in Nederland de koppen bij elkaar en ga het gesprek aan om elkaar te ondersteunen in de uitvoering van de roeping van de kerk van Christus. We zijn feitelijk nog een jonge kerk. We hebben nog veel te leren.'

Wat wenst u de kerkleden van de GIM toe op weg naar de viering van hete 70-jarig bestaan op 26 november 2022 in Drachten?

'Blijf geloven. Blijf vertrouwen. Blijf geloven in het wonder, zoals het verwoord is in het boek dat verscheen bij het 35-jarig bestaan van de GIM: 'Wonderen gebeuren nog steeds in deze kerk!'

— Verry Patty is predikant in de Geredja Indjili Maluku, de Molukse Evangelische Kerk, in de gemeente Amsterdam. Hij is lid van de redactie van *TussenRuimte*.

‘Ascension’

Mijn kunstgeheugen bestaat zo goed als geheel uit kunstwerken van Europese en Noord-Amerikaanse kunstenaars. Dat realiseer ik me telkens weer wanneer er kunst buiten deze grenzen ter sprake komt in combinatie met de beleving van God en geloof wereldwijd. Toch ervaar ik dat kunst uit de ene cultuur kan raken aan een fenomeen uit een andere cultuur.

In dit geval is dat het kunstwerk ‘Ascension’ (‘Hemelvaart’) van de Indisch-Britse kunstenaar Anish Kapoor. In deze installatie worden luchtstromen en rook vermengd, waardoor een zuil van rook naar boven kringelt. Contact tussen boven en beneden wordt zo zichtbaar gemaakt, het krijgt een sacraal karakter.

Kapoor wil met zijn werk het immateriële concreet maken. Of, om het in theologische termen te zeggen: het transcendente wordt immanent. Dat is het mooie van kunst, het is in staat om het onzichtbare heilige op eigen wijze zichtbaar te maken.

In ‘Ascension’ herken ik een heiligheid, die raakt aan wat ik lees in de beschrijvingen van de Molukse *piring natzar*. Een offerschaal waarop in wit papier verpakte muntjes liggen, de *natzar* of offergave, die het verzoek om goddelijke steun in voor- en tegenspoed symboliseren. De schaal wordt afgedekt met een kanten doek en omringd door een bijbel en een liedboek.

De *piring natzar* neemt in het leven van de gelovige een belangrijke plek in. Er wordt gebeden en er is contact tussen God en mensen. Zo wordt het tot een sacrale plek.

— Jolien van der Velde-van Braak is kunsthistorica en theologe en zoekt de verbinding van beeldende kunst met geloof, kerk en theologie.

Anish Kapoor, 'Ascension', 2011

Bron foto: mymodernmet.com

‘Van God los?’

De tentoonstelling ‘Van God los’ die tot eind augustus te zien was in Museum Catharijneconvent Utrecht behandelt één van de meest dynamische periodes in de Nederlandse kerk- en religiegeschiedenis, namelijk die van de (late) jaren zestig en vroege jaren zeventig.

De omslag van Nederland van één van de meest religieuze landen ter wereld naar één van de meest geseculariseerde landen is het centrale thema van de expositie. Met een focus op de ‘hoofdstromingen’ in het Nederlandse christendom (hervormd, gereformeerd, rooms-katholiek) wordt duidelijk hoe ingrijpend de veranderingen naar vorm en inhoud waren en wat ze dreef.

Want het was zeker geen tijd van alleen maar afkalving en

implosie; integendeel, met alle aandacht voor liturgische, dogmatische, spirituele, oecumenische, diaconale en missionaire vernieuwing zijn de jaren zestig en zeventig ook een uitermate levendige en innovatieve periode. Tegelijkertijd betekent het wegvallen van allerlei sociale automatismen met betrekking tot geloofsoverdracht en (blijvende) religieuze socialisatie – deels ook uit overtuiging: geloof moet een eigen keuze zijn, geen meebewegen met ‘hoe het hoort’ – ook dat de kerkelijke instituties aan omvang en belang beginnen in te boeten. Dit is een interessante paradox waar het laatste woord zeker nog niet over gezegd is.

Wie deze periode zelf niet meemaakte of er geen actieve herinnering aan heeft, krijgt

aan de hand van verschillende media (beeld, geluid, veel aandacht voor de veranderende religieuze vormtaal – met name in katholieke traditie) een goede indruk van wat er in deze periode allemaal – ook radicaal – op de schop ging, en wel vanuit de overtuiging dat dit noodzakelijk was voor een geloofwaardige voortzetting van de kerkelijke traditie.

De kerken anno nu zijn hier, ook *nolens volens*, erfgenamen van en staan voor de opgave om met dezelfde, indrukwekkende, energie en hetzelfde engagement hun eigen impuls aan de traditie te geven. Vanuit dat laatste oogpunt is de tentoonstelling vanuit intercultureel en missiologisch perspectief van groot interesse. — *Peter-Ben Smit, redactielid TussenRuimte*

Tip van de Redactie

- <https://www.catharijneconvent.nl/podcasts-en-audioverhalen/>

In de driedelige podcastserie ‘Van God los?’ hoor je gewone mensen over de religieuze veranderingen die ze in de roerige jaren zestig zelf hebben meegemaakt. De podcasts zijn gemaakt vanwege de tentoonstelling ‘Van God los? De onstuimige jaren zestig’, die van 19 februari t/m 31 augustus 2022 in Museum

Catharijneconvent te zien was. Hoe radicaal waren de jaren zestig eigenlijk? In aflevering 1 bijvoorbeeld spreekt Maarten Westerveen met Joy van der Werf die als kloosterzuster ‘verlinkste’, met C.S.L. Janse, dertig jaar hoofdredacteur van het *Reformatorisch Dagblad*, en met Hans Schraevesande, een orthodoxe VU-student die steeds actiever werd in de Derde Wereldbeweging.

FILM

Systemische onrechtvaardigheid vraagt om individuele moed

Hoe vaak komt het niet voor dat onrechtvaardigheid onderdeel is geworden van het systeem waarmee we dat juist willen uitbannen? Hoe vaak is het juist de heersende macht, die in plaats van op te komen voor de gemarginaliseerden ze nog verder in een hoekje drijft? En hoe vaak gebeurt het niet, dat een systeem dat gericht is op gelijke kansen voor iedereen alleen maar tot meer ongelijkheid leidt? De afgelopen tijd hebben we in ons land te veel voorbeelden gezien: institutionele discriminatie, de toeslagenaffaire, de groeiende kloof tussen rijk en arm, het overvolle asielzoekerscentrum Ter Apel.

Telkens weer lijkt de geschiedenis zich te herhalen. Zelfs in een land als de Verenigde Staten – waar toch een bloedige strijd voor gelijke rechten plaatsvond – komt steeds weer de ongelijkheid tussen de zwarte en witte bevolking naar boven. Het in 2019 uitgekomen *Just Mercy* laat dit op een indringende wijze zien. Want juist in de geboorteplaats van *To Kill A Mockingbird* wordt een zwarte man onterecht ter dood veroordeeld. De film volgt het waargebeurde verhaal van deze Walter MacMillian en zijn net afgestudeerde advocaat Bryan Stevenson. Bryan is gepassioneerd en gelooft in gerechtigheid voor iedereen. Hij zet zich met zijn stichting (nog steeds) in voor alle gevangenen in de dodencel.

Wat *Just Mercy* pijnlijk voelbaar maakt is hoe diepgeworteld discriminatie soms kan zijn. De behandeling van Walter én Bryan is vaak mensonterend en laat zien hoe angst (voor de ander) de haat voedt. *Just Mercy* biedt naast dit duister gelukkig ook hoop. Bryan zoekt de verschopten op en hij weet ondanks alle tegenwerking vanuit het rechtssysteem de waarheid uiteindelijk te laten zegevieren. Het systeem is daarmee niet direct veranderd, maar door zijn moedige optreden laat hij licht schijnen voor hopeloze mensen. Hoe moedig zijn wij?

— Boaz van Luijk is theoloog, coach en eigenaar van De Verwandering. Hij is filmrecensent bij het *Nederlands Dagblad*.

11 oktober

3xM Ondernemersevent

Al meer dan veertig jaar brengt 3xM het Evangelie via sociale media, internet en televisie in moeilijk bereikbare landen zoals Afghanistan, Somalië, Pakistan, Bangladesh, Thailand, Japan en regio's zoals West-Afrika en Centraal-Azië. Ondernemers in de regio Amersfoort zijn uitgenodigd om zich bij dit werk aan te sluiten. Tijdens het ondernemersevent wordt gedeeld hoe het Evangelie van Jezus Christus via moderne media mensenlevens verandert.

17.30-22.00, De Beleving, Zeewolde; informatie en aanmelden: info@3xm.nl

15 oktober en 19 november

Regionale Kerk in Actiedagen

'Aan tafel! Ontvangen en delen'

Loop jij warm voor diaconaat? Voel je je geroepen om mensen nieuw perspectief te bieden? Wil je graag geïnspireerd worden, praktische tips krijgen en mensen ontmoeten die ook geloven in delen? Kom dan naar een van de regionale Kerk in Actiedagen (voorheen Landelijke Diaconale Dag)! Het thema is: 'Aan tafel! Ontvangen en delen', met workshops rond vijf tafels: geloofs-, generatie-, buurt-, groene en Kerk in Actietafel.

Heerenveen en Gouda; 10.30-16.30 uur;
aanmelder.nl/129776/

18 oktober

Micha Zondag 2022

'ON / OFF Schuldig'

'Voel jij je thuis in een schuldig systeem?' Als individu is je schuld vergeven door Jezus' offer aan het kruis. Tegelijkertijd is

deze bevrijdende boodschap van genade gekoppeld aan een opdracht om rechtvaardig te leven, om samen te bouwen aan Gods koninkrijk. Daar staat tegenover dat het huidige neoliberale systeem waarin we ons als Nederlandse christenen bewegen zorgt voor een gigantische impact op de wereld om ons heen. We willen je uitdagen om het gesprek te openen over het schuldgevoel wat je hebt bij de dingen die je doet in je leven. En daarin mag je jezelf best een spiegel voor houden; voel je je thuis in een schuldig systeem? Kan hierbij de kerkelijke gemeenschap elkaar helpen?

Materiaal Micha-zondag is te downloaden van: michanederland.nl/zondag

vanaf 17 oktober

NBG-webinars over

'Bijbel en duurzaamheid'

'Groene' thema's als klimaat en biodiversiteit houden veel voorgangers en kerkgangers bezig. Daarom organiseert het Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap (NBG) komend najaar het programma 'Bijbel en duurzaamheid': inspiratie voor een groene levensstijl, met vijf webinars voor voorgangers en een inspirerend boekje voor kerkleden.

5 maandagen vanaf 17 oktober, 10.00-11.00 uur;
aanmelden: bijbelgenootschap.nl/webinars

21-22 oktober

Festival Doopsgezind WereldWerk

Tijdens het WereldWerkfestival in Dopersduin in Schoorl maken jong en oud een 'Wereld van verschil'. Het doel is de verschillen op de wereld kleiner te maken. Rondom dit thema kun je van alles verwachten: workshops, muziek, theater, samen eten en bij-

kletsen. Het festival is voor zowel jong als oud. Dus ouders: kom met je kinderen! En kinderen: neem vooral je ouders, vrienden, opa's en oma's mee! We combineren het festival dit jaar met het verzenden van *comforters* voor mensen in landen van oorlog. Tijdens het festival kun je ook werken aan een 'quilt of comforter'.

Informatie en aanmelden: doopsgezind.nl/dnieuws.php?nr=63038

24-26-28 oktober

eDARE Council for World Mission

Bevrijding: wat is dat en hoe voelt dat? Bevrijding: voor wie en waarvoor? Dit soort vragen wil eDARE 2022 stellen om de vreugde van bevrijding te vinden en om de habitus van bevrijden te herontdekken. Bevrijding is niet een concept dat begrepen dient te worden, maar iets wat aan en in den lijve ervaren wordt, waarvoor gestreden moet worden, dat ontmaskerd moet worden, dat geoefend, uitgevoerd en gedeeld dient te worden. 64 panelleden – activisten, kunstenaars, pastores, dichters, academici en studenten – zijn uitgenodigd om bevrijdingstheologie en bevrijdende hermeneutiek te bevragen, op nieuw te denken en te omarmen.

Aanmelden: edare.cwmission.org/register/

28-30 oktober

Zendingsweekend

Operatie Mobilisatie

Je kunt allerlei vragen hebben over jouw rol in Gods Koninkrijk, zoals: 'Ben ik wel geschikt?', 'Hoe kom ik aan geld?', 'Mijn gemeente is niet zendingsbewust' of 'De nood is in Nederland toch ook groot?'. Tijdens het Zendingsweekend gaan we samen op

zoek naar antwoorden. Er is een afwisselend programma met veel interactie, ruimte voor vragen en jouw persoonlijke zoektocht, maar ook tijd voor ontspanning en reflectie. Je wordt begeleid door medewerkers van OM, er komen zendelingen langs en er zijn ervaren sprekers.

Informatie en aanmelden: meedoen.operatiemobilisatie.nl/zendingsweekend

4 november

NIM-Symposium

'Aanpassing'

Tijdens het november-symposium van het Nijmegen Institute for Mission Studies met als thema 'Aanpassing', worden twee NIM-onderzoeken gepresenteerd. Het eerste is een door dr. Frans Dokman geredigeerd boek over pater Placide Tempels OFM, pionier van missionaire aanpassing. Het tweede betreft het onderzoek van dr. Duncan Wielzen naar het welzijn van buitenlandse missionarissen. Ook hier speelt de vraag van aanpassing een rol. Dit symposium gaat in op vragen als: is de aanpassing van Placide Tempels geslaagd? In hoeverre kan hij als voorbeeld dienen voor buitenlandse missionarissen in Nederland?

15.30 uur, Senaatszaal Radboud Universiteit Nijmegen; opgeven: nim@nim.ru.nl

26 november

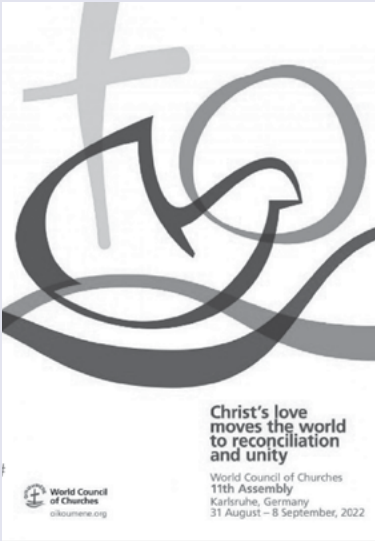
70 jaar Molukse kerk in Nederland

De landelijke viering van het 70-jarig bestaan de Geredja Indjili Maluku, de Molukse Evangelische Kerk in Nederland vindt plaats op zaterdag 26 november in de Bethelkerk, Bolder 75 in Drachten.

Informatie: www.gimhut.nl

TussenRuimte 2022 | 4

Bewogen tot verzoening en eenheid?

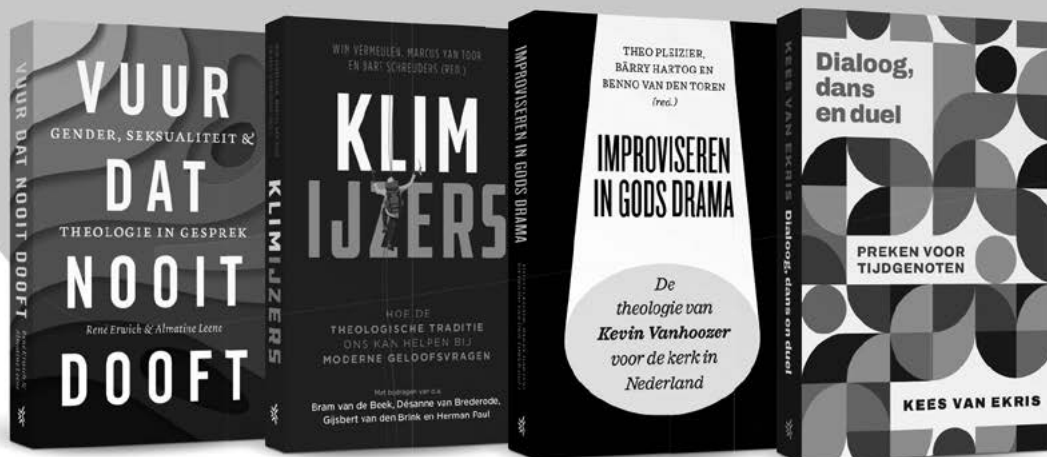
Van 31 augustus tot en met 8 september 2022 vond in Karlsruhe de elfde Algemene Assemblee van de Wereldraad van Kerken plaats. Thema: 'De liefde van Christus beweegt de wereld tot verzoening en eenheid.' Is het eigenlijk wel zo dat Christus' liefde de wereld tot eenheid en verzoening beweegt?

We zien op het moment in Nederland en in de westerse wereld vooral een hang van terugkeer naar hoe het was vóór de Covid-19-pandemie. Als we daarvoor uren in de rij op Schiphol moeten staan, nemen we dat morrend en klagend voor lief.

Maar als we niet goed kunnen zien dat de wereld zich door de liefde van Christus naar eenheid en verzoening beweegt, hoe houden we hoop, hoe blijven we vieren en verkondigen, hoe blijven we als christenen handelen in een wereld waarin eenheid en verzoening steeds meer een onhaalbaar ideaal lijken te zijn? Hoe zijn we kerk in deze gewonde wereld, waar onze mooie woorden en diep-theologische verklaringen toch soms hol klinken?

Dit nummer van *TussenRuimte* wil die spanning, wereldwijd, tussen beleden geloof en geleefde realiteit onderzoeken aan de hand van verslagen en reflecties van deze Algemene Assemblee in Karlsruhe.

Onze nieuwe boeken voor kerk en theologie

Theologen over gender en seksualiteit. Een onmisbaar boek bij het spreken over deze moeilijke thematiek.

PAPERBACK | € 24,99

Veertien auteurs bespreken elk een theologische tekst uit de brede christelijke traditie van nul tot nu, en reflecteren daarop.

PAPERBACK | € 20,00

In dit boek vertalen theologen en predikanten Vanhoozers theologie naar Nederlandse context.

PAPERBACK | € 20,00

Kees van Ekris neemt de lezer mee op een inspirerende reis naar de negen dimensies van predikantschap.

PAPERBACK | € 21,99

Nu verkrijgbaar in de boekhandel en via www.kokboekencentrum.nl

 Kokboekencentrum
UITGEVERS | UTRECHT

Fundamentele veranderingen voor een gezonde en rechtvaardige wereld

Wil je het verleden begrijpen, het heden duiden, een glimp opvangen van de toekomst en de gebeurtenissen van de nabije toekomst kunnen verklaren, dan zijn dit de boeken en bladen voor jou.

Zijn mensen eindelijk gereed voor een nieuwe invulling van de betekenis en het doel van het leven; voor samendelen, rechtvaardigheid en vrede...?

Lees *Share International* met artikelen over de hoop van mensen die verandering willen, artikelen die niet alleen de gevolgen van een verdeelde wereld laten zien, maar ook hoe het delen van de hulpbronnen van de wereld de meeste grote problemen in één klap zou oplossen.

Aanbiedingen

- **Gratis proefnummer of gratis kwartaalabonnement *Share Nederland/Share International*** (stopt automatisch)
- **Tot nader order gratis enkele boeken van Benjamin Creme tegen verzendkosten:**
Leringen van de Oude Wijsheid; De mensheid ontwaakt; De Wereldleraar voor de hele mensheid en Transmissie, een meditatie voor de nieuwe tijd.
T 020-6946262 (antw. app.)
E share.nederland@sharenl.org

Jaarabonnement

Share International (Engels): € 45,-
Share Nederland: € 35,-
(beknpte Nederlandstalige editie)

WEBINARS (kosteloos)

Binnenkort weer Nederlandse en Engelse webinars

Eerdere opnames op YouTube:

Engels: <https://www.youtube.com/ShareInternationalLive>

Nederlands: <https://www.youtube.com/channel/UCR2cr43Yn5DBCd8uoPGgFZA>

